

Het kan wél

Verkiezingsprogramma 2025–2030

The logo for the Dutch political party D66, featuring the letters 'D66' in white on a green square background. This green square is centered within a larger orange square, which is itself centered within a yellow rectangle that fills the lower half of the page.

D66

Het kan wél

Voorwoord

Nederland is het land van vrijheid en vooruitgang. Een land van doeners, dromers en durvers. Van mensen die samen de schouders eronder zetten en problemen met elkaar aanpakken. Maar dat lijkt soms te zijn verdwenen. De politiek blijft hangen in stilstand. Ruziemakers bepalen de toon en roepen vooral wat níet kan. Terwijl oorlog en een instabiele wereld ons allemaal raken, wint partijpolitiek te vaak van het landsbelang. Daardoor blijven echte doorbraken uit. Dat frustreert, jou én mij. Want wij willen vooruit.

Bij deze verkiezingen kan het anders. Wij zijn opgericht om de democratische rechtsstaat te versterken en de status quo te doorbreken. Dat is vandaag net zo hard nodig als in 1966. Wij komen op voor de positieve krachten in ons land. Voor alle mensen die samen de mouwen opstropen en laten zien dat het wél kan. Met de moed om ook over onze eigen schaduw heen te stappen – als we daarmee de boel in beweging brengen. Vooruitgang zit in ons DNA. Onze toekomst maken we zelf.

Want uiteindelijk willen we allemaal ongeveer hetzelfde. Een huis in een veilige buurt. Werk dat loont. De vrijheid om te houden van wie je wilt. Leven met het vertrouwen dat de toekomst – ook die van onze kinderen – iets is om naar uit te kijken. Daar bouwen we met dit programma aan. Aan jouw toekomst, aan de toekomst van ons allemaal, aan de toekomst van Nederland.

Wat als we weer durven dromen op de schaal van de Deltawerken of de Flevopolder? We creëren nieuw land tussen Amsterdam en Flevoland, als eerste stad van de tien. En dat is nog maar het begin.

D66 kiest voor vijf grote doorbraken die weer ruimte maken voor vooruitgang:

- 1. Tien nieuwe steden – een eigen thuis voor iedereen.**
- 2. Onderwijs op maat voor elke Nederlander – altijd blijven leren, op een manier die bij je past.**
- 3. Betaalbare, groene energie van eigen bodem – goed voor je portemonnee én voor het klimaat.**
- 4. Een nieuwe, slimme economie – volop ruimte voor ondernemers en innoveren met lef.**
- 5. De gezondste generatie ooit – want ziekte voorkomen is beter dan genezen.**

We hebben het in ons om weer groots te denken. Door voort te bouwen op wat mensen in het hele land al doen, en door samen met alle positieve krachten onze toekomst vorm te geven. Met gelijke kansen voor iedereen. Zodat jij – wie je ook bent en waar je ook vandaan komt – de vrijheid hebt om zelf richting te geven aan je leven. In een vrij, veilig en verenigd Europa.

Die toekomst begint vandaag. Met jou, met ons.

Het kan wél.

Rob Jetten, lijsttrekker

Rob Jetten

Inleiding

Dit verkiezingsprogramma is er voor iedereen die gelooft dat we het tij kunnen keren. Dat we de levens van mensen beter kunnen maken, door in actie te komen. Door niet te roepen wat niet kan, maar door ons elke dag opnieuw de vraag te stellen: hoe kan het dan wél?

Wij zijn sociaal-liberalen. Dat betekent voor ons dat vrijheid pas echt bestaat als iedereen de kansen en mogelijkheden heeft om ook echt vrij te zijn. We durven te kiezen voor daadkracht, omdat je soms gewoon moet beginnen. En we zien politiek als van en voor iedereen.

We weten ook: die vrijheid is niet vanzelfsprekend. We kunnen alleen huizen bouwen, als politici ook keuzes durven te maken over stikstof. Zodat een eigen huis voor jezelf of je kinderen weer haalbaar is. We kunnen mensen alleen een zekere basis bieden, als ze niet verdwalen in complexe regels. Zodat je je dierbaren de zorg kunt geven die ze nodig hebben.

De wereld is onveiliger, onzekerder en onvoorspelbaarder geworden. Mensen zijn op de vlucht voor oorlog of noodweer. Autocratische leiders openen de aanval op de oppositie, rechters en journalisten en zaaien angst en verdeeldheid. We kunnen het ons niet veroorloven om ons tegen elkaar te laten uitspelen. Daarom laten wij ons inspireren door die mensen die ondanks alles hun idealen najagen. Want progressieve politiek inspireert en verbindt.

Stel je een Nederland voor waarin iedereen weer een dak boven het hoofd heeft, omdat we tien nieuwe steden hebben gebouwd. Stel je een Nederland voor waarin ieder kind het beste onderwijs krijgt om mee te kunnen doen, in de fijnste schoolgebouwen.

Stel je een Nederland voor dat haar eigen, schone en betaalbare energie opwekt. Een land met een groene economie, waar we mensen eerlijk belonen en we weer baas zijn over onze eigen data. Een land waar iedereen gezond kan leven.

De ideeën zijn er al. Nu is het aan ons om ze uit te voeren. D66 kiest voor oplossingen die mensen echt vooruithelpen. We weten dat vooruitgang begint met de ideeën en de creativiteit van zoveel mogelijk mensen. Daarom geven we alle ruimte aan al die Nederlanders die al bouwen aan een betere toekomst. Waar drempels in de weg staan, zorgen wij dat de overheid die wegneemt.

Het is aan ons. Doe mee. Want als we het willen, dan kan het wél.

Inhoudsopgave

1. Democratie en veiligheid	7
1.1. Samen beslissen, samen sterker	8
1.2. Jij beslist over jouw data	12
1.3. Veilig leven, vrij leven	13
1.4. Wij zijn één Koninkrijk – Nos ta un Reino – We are one Kingdom	15
1.5. Cultuur. Altijd en overal	16
1.6. Gelijke kansen. Geen uitzonderingen	17
2. Wonen, mobiliteit en sociale zekerheid	19
2.1. Doorbraak op de woningmarkt	20
2.2. Altijd en overal vooruit kunnen	24
2.3. Zeker zijn van je bestaan	26
3. Gezondheid en zorg	28
3.1. De gezondste generatie ooit begint buiten de zorg	29
3.2. Zeker van zorg	32
3.3. Jeugdzorg: we veranderen het systeem, niet het kind	36
3.4. Mentaal sterk	37
3.5. Jouw leven, jouw keuze	37
4. Onderwijs en wetenschap	39
4.1. Talent van elk kind op één	40
4.2. Elke student doet mee	43
4.3. Vrije wetenschap, sterke toekomst	44
5. Klimaat, energie en economie	46
5.1. Vooruit voor het klimaat	47
5.2. Technologische innovatie voor maatschappelijke missies	52
5.3. Ruimte om te ondernemen	53
5.4. Handen tekort, talent genoeg	54
5.5. Arbeidsmigratie die werkt	56

6. Ruimtelijke ordening, natuur en landbouw	58
6.1. Een land dat leeft	59
6.2. Voor de toekomst van alles wat leeft	62
6.3. Toekomst voor boeren én natuur	65
7. Europa, defensie, internationale samenwerking en migratie	69
7.1. Europa dat beschermt en verbindt	70
7.2. Europa staat op voor haar veiligheid	72
7.3. Internationaal leiderschap in recht en vrede	74
7.4. Asielbeleid dat wél werkt	76
8. Overheid	79
8.1. De overheid met oog voor mensen	80
8.2. Welvaart én welzijn als basis voor begroten	82
8.3. Geen angst meer voor een foutje	83
Verantwoording	85

Hoofdstuk 1

Democratie en veiligheid

Democratie en veiligheid

Directe invloed van mensen

Controle op de macht

Baas over eigen bits

Een einde aan femicide

Bibliotheek in elke wijk

Een nieuwe antidiscriminatiewet

Democratie en veiligheid openen ons verkiezingsprogramma. En dat is vol overtuiging, want dit is de basis voor alles. Alleen als de democratie en de rechtsstaat stevig staan, kunnen we samen de grote doorbraken realiseren voor wonen, klimaat, onderwijs, zorg en economie. De afgelopen jaren hebben we in Nederland gezien wat er gebeurt als de politiek en democratie verzwakken. En we zien ook de afbrokkeling van de democratie in bijvoorbeeld de Verenigde Staten en Hongarije. Democratie kan kapot. Dat is een les die ons aanspoort. Voor D66 betekent dit dat we daarom eerst onze liberale rechtsstaat versterken.

Dat doen we door te bouwen aan een vrije en veerkrachtige samenleving. Een samenleving waar je je veilig voelt op straat, thuis en online. Waar je mag houden van wie je wil en mag zeggen wat je vindt. Waar je niet uit de rij wordt gehaald vanwege je huidskleur. En waarin iedereen kan stemmen, meepraten en meebeslissen. Een samenleving met vertrouwen in elkaar en in de toekomst. Maar die samenleving staat onder druk. Van buitenaf: autocratische regimes die met cyberaanvallen en desinformatie onze open samenleving aanvallen. Van de onderwereld: criminelen die onze wijken ontwrichten en ons bestuur ondermijnen. En druk van binnenuit: door populistische politici die verdeeldheid zaaien en het vertrouwen in instituties afbreken.

D66 kiest voor een democratie die werkt voor mensen. We bouwen een samenleving waarin niemand wordt buitengesloten en iedereen invloed kan uitoefenen – in de wijk, gemeente, provincie en het hele Koninkrijk. We zorgen dat slachtoffers recht wordt gedaan en criminelen hun straf uitzitten. We investeren in kunst en cultuur die ons verbinden en inspireren. En we versterken de journalistiek, beteugelen de macht van techbedrijven en beschermen het vrije woord. Dit is het Nederland waar je vrij en veilig leeft. Waar je gehoord wordt, je nooit alleen staat en we samen bouwen aan de toekomst.

1.1. Samen beslissen, samen sterker

Steeds meer Nederlanders hebben het gevoel dat de politiek er niet is voor mensen zoals zij. We zien hoe leugens, haat en aanvallen op de rechtsstaat toenemen – ook in andere landen. In zo'n tijd is de democratie niet vanzelfsprekend. D66 wil de democratie beschermen én

vernieuwen. Zo krijgt iedereen de ruimte om mee te praten, invloed te hebben en zeker te zijn van een eerlijk proces. We maken de politiek opener, luisteren beter, maken duidelijke keuzes en leggen eerlijk verantwoording af. Want alleen als mensen vertrouwen voelen, werkt democratie voor ons allemaal.

Rechten altijd en overal beschermd

Grondrechten beschermen mensen om vrij en gelijkwaardig te kunnen leven. D66 verdedigt het recht om je uit te spreken, ook als je alleen staat. Het recht om te demonstreren, juist als dat schuurt. En het recht op gelijke behandeling – voor iedereen. We zorgen dat deze rechten beschermd én bereikbaar blijven.

- We versterken de **bescherming van onze grondrechten** door rechters de mogelijkheid te geven om wetten te toetsen aan de Grondwet.
- In een democratische rechtsstaat moet **iedereen recht kunnen halen**, ongeacht inkomen of maatschappelijke positie. Dat is nu te vaak niet het geval. Mensen in kwetsbare wijken moeten met juridische problemen eenvoudig en dichtbij hulp kunnen krijgen. Daarom stimuleren we andere manieren van conflicten oplossen, zoals mediation.
- Als een gang naar de rechter nodig is, zorgen we voor laagdrempelige en goede rechtsbijstand. **Sociale advocatuur** krijgt daarom meer budget.
- Een weerbare rechtsstaat heeft een **strikttere scheiding van machten** nodig. We beperken de mogelijkheden van de politiek om de rechterlijke macht en het Openbaar Ministerie oneigenlijk te beïnvloeden.
- We zijn trots op Den Haag als wereldwijde hoofdstad van vrede en recht. We staan pal **voor de internationale rechtsorde**, ook omdat we door schade en schande hebben geleerd dat dit de beste waarborg voor vrede, veiligheid en welvaart is. Het selectief naleven van het internationaal recht, zoals door het kabinet-Schoof, zet die rechtsorde verder onder druk. Rechten gelden voor iedereen en overtredingen moeten voor iedereen gevolgen hebben. Voor D66 is het internationaal recht geen keuzemenu. We verdedigen dat altijd in woord en daad.
- We regelen een duidelijke **wettelijke basis voor meerouderschap** en voor **draagmoederschap**.
- D66 toetst nieuwe wet- en regelgeving altijd aan het **VN-verdrag Handicap**.

Jouw stem maakt het verschil

Democratie begint met vertrouwen in mensen. D66 wil mensen méér invloed geven op de beslissingen die hen aangaan. Niet iedere vier jaar, maar continu. Dat vraagt om verbetering en vernieuwing. Van politici verwachten wij dat ze luisteren naar mensen, juist ook naar diegenen die zich buitengesloten voelen. Dat ze respect tonen voor feiten, instituties en elkaar. En dat ze zich niet verschuilen achter regels of systemen, maar het goede voorbeeld geven: eerlijk en open. We versterken de controle op de macht. Dat houdt bestuurders scherp en zorgt voor betere besluiten.

- Onze democratie is gebouwd op vertegenwoordiging én participatie. **Transparantie is essentieel** om te weten hoe we worden vertegenwoordigd en of participatie werkt. Corruptie of belangenverstrengeling zijn ook in Nederland een risico. Openheid moet daarom de norm zijn bij de overheid. We geven ook meer inzicht in pogingen om politieke besluitvorming te beïnvloeden.
- Sommige **groepen worden slecht gehoord** in onze democratie. Onder andere jongeren hebben te weinig zeggenschap en mensen met een praktische opleiding zijn structureel ondervertegenwoordigd. Ook mensen met een beperking worden onvoldoende gehoord. We passen het kiesstelsel aan zodat mensen meer invloed krijgen op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging.
- We **breiden het stemrecht uit naar zestien- en zeventienjarigen**. Toekomstige generaties krijgen te weinig aandacht in de democratie. Daarom komt er een Ombudsman voor toekomstige generaties.
- Het uitoefenen van **stemrecht door Nederlanders in het buitenland** wordt makkelijker.
- We maken **referenda** mogelijk om wetgeving te stoppen. Ook organiseren we vaker **burgerfora** om mensen zelf aan het woord te laten over de grote thema's in ons land.
- Het parlement kan de wetgevende taak en de rol van controleur van de regering nu niet goed genoeg uitvoeren. Dat komt onder meer doordat het aantal Kamerleden en hun ondersteuning al jaren te klein is voor de toenemende complexiteit van beleid en de groei van het aantal inwoners. Daarom **breiden we het parlement uit** en zorgen we voor meer ondersteuning.
- De Eerste Kamer wordt nu indirect gekozen. En de koning heeft nog steeds politieke rollen en taken. Dat past niet in onze moderne staatsinrichting. Daarom **schaffen we de Eerste Kamer en de politieke functies van de koning af**.

- Sterke **waakhonden van de macht** beschermen mensen en kwetsbare belangen, zoals de natuur, tegen onrecht en willekeur. Deze toezichthouders, Rijksinspecties en rechters zorgen dat iedereen zich aan de regels houdt, óók de overheid en machtige bedrijven. We geven ze de slagkracht en onafhankelijkheid die ze nodig hebben om hun belangrijke taak uit te voeren.
- In onze democratie moeten **politieke partijen zelf democratisch** zijn. D66 wil dit vastleggen in de wet.
- **Actief burgerschap** versterkt de democratie. D66 stimuleert en faciliteert daarom bijvoorbeeld vrijwilligerswerk → *Lees meer standpunten over vrijwilligerswerk in het uitvoeringsprogramma op pagina 81.*

Sterke en vrije media. Geen desinformatie

Vrije media geven mensen de ruimte om te begrijpen, mee te praten en invloed te hebben. Maar die ruimte staat onder druk. D66 beschermt journalisten, versterkt de publieke omroep en bestrijdt desinformatie. Want zonder betrouwbare media verdwijnt het vertrouwen.

- **Vrijheid en veiligheid van journalisten** is een basisvoorwaarde voor onze democratie. Daarom investeert D66 in persveiligheid. We beschermen freelancers en helpen bedreigde buitenlandse journalisten met noodvisa.
- Desinformatie ondermijnt vertrouwen en verdeelt mensen. Het zet de democratie onder druk. Daarom pakken we het hard aan: de publieke omroep **krijgt meer middelen om desinformatie te bestrijden**, er wordt strenger gehandhaafd en de journalistieke code wordt vastgelegd in de wet. Omroepen die desinformatie verspreiden, horen niet thuis binnen de publieke omroep.
- D66 versterkt **digitale vaardigheden** via voorlichting en onderwijs, zodat mensen nepnieuws kunnen herkennen.
- D66 versterkt de **onderzoeksjournalistiek** en **lokale en regionale journalistiek**, zodat journalisten de overheid scherp kunnen controleren.
- D66 investeert in **een sterke publieke omroep** met een divers en kwalitatief hoogstaand media-aanbod. We versterken de kerntaak van de publieke omroep: mensen voorzien van betrouwbare informatie. We bewaken dat publiek geld goed wordt besteed, ook bij bedrijven die buiten het bestel worden ingehuurd.
- Grote techbedrijven die geld verdienen aan journalistieke producten **moeten journalisten hier eerlijk voor vergoeden**.

1.2. Jij beslist over jouw data

Onze digitale toekomst is aan ons. Niet aan techbedrijven die verdienen aan verslavende algoritmes. Niet aan AI die discrimineert of mensen de mond snoert. En zeker niet aan buitenlandse machten die ons kunnen afsluiten van onze eigen data. D66 bouwt aan een digitale samenleving waarin de waarden die we samen belangrijk vinden centraal staan: veiligheid, menselijke waardigheid, rechtvaardigheid en democratie. En dat kán. We kunnen de kansen van de digitale wereld gebruiken om de samenleving sterker te maken, eerlijk en binnen de kaders van de rechtsstaat. Denk aan AI die artsen helpt om betere zorg te geven. Of aan digitale diensten die de overheid toegankelijker maken. De kennis en ervaring hebben we al in huis. Aan de slag!
→ *Lees hier meer standpunten over technologie*

- Digitale autonomie gaat verder dan wetten. D66 introduceert het **Baas-over-eigen-bitsprincipe**. Mensen krijgen zelf de regie over hun online leven. Dat geldt ook voor Nederland en de Europese Unie: we zorgen voor digitale onafhankelijkheid, van de cloud en infrastructuur tot apps en algoritmes. We kiezen voor Europese oplossingen en stevige handhaving van Europese regels.
- Een **bewindspersoon voor Technologie en Innovatie** krijgt onder meer de taak om het Rijk en publieke sectoren los te maken van grote techbedrijven uit Amerika en China.
- Onder leiding van de bewindspersoon zet de overheid sterk de toon bij aanbestedingen en contracteisen van ICT, vooral in **belangrijke publieke sectoren**. De ontwikkeling van AI in bijvoorbeeld de zorg, het onderwijs en overheidsdiensten is gevoelig. Daarom laten we dat niet over aan buitenlandse bedrijven die alleen uit zijn op winst en schaal.
- We kiezen voor **Europese alternatieven** en helpen vanuit de overheid door als eerste klant (launching customer) om producten op de markt te brengen.
- D66 zet vol in op **een sterke nationale en Europese ICT-sector**. We maken onze positie in de halfgeleiderindustrie nog sterker: dat is de productie van bijvoorbeeld computerchips. We investeren in innovatieve start-ups en scale-ups in software. Dat is goed voor onze veiligheid én voor een sterke positie van de Nederlandse economie. → *Lees hier meer standpunten over technologie*
- Nederland wordt koploper in Europa in **waardengedreven en verantwoorde AI**. AI biedt enorme kansen, maar zorgt ook voor risico's voor werk, veiligheid en democratie. De strijd om de dominantie op het gebied van AI in de wereld is in volle gang. Nederland en Europa dreigen nog afhankelijker te worden van vijandige of ongewenste machten. D66 wil dat we

producent zijn, geen consument. We bouwen daarom onze eigen kennis en kracht op het gebied van AI op, op basis van Europese waarden en standaarden.

- D66 staat voor democratische grip en onafhankelijke controle op ons digitale bestaan. Digitale autonomie is daarvoor cruciaal. Waar we die autonomie nog niet hebben, beschermen **sterke toezichthouders** mensen en maatschappij tegen de schadelijke effecten van de verdienmodellen van grote techbedrijven. We zorgen dat deze toezichthouders genoeg capaciteit hebben om sterk te handhaven.
- Veel volwassenen worstelen al met telefoonverslaving, maar kinderen nog meer. Hun nieuwsgierige brein is een verdienmodel voor grote techbedrijven. Daarom beschermt D66 het welzijn, de ontwikkeling en de online leefwereld van kinderen tegen verslaving, slechtere leerprestaties en misdrijven. Zolang grote techbedrijven niet gereguleerd zijn, wil D66 een duidelijke **leeftijdsgrens van 15 jaar** voor verslavende apps die zorgen dat je maar blijft scrollen. We willen geen smartphones in de klas en op het schoolplein.
- Ongewenste deepfakes, zoals nepporno of andere gemanipuleerde video's, richten enorme schade aan bij slachtoffers en hun omgeving. D66 geeft daarom iedereen het auteursrecht over het eigen gezicht, lichaam en de eigen stem. Techbedrijven worden **verplicht om nepbeelden binnen 24 uur te verwijderen**. Sociale mediaplatforms moeten meer doen om online haatberichten te verwijderen. Iedereen moet zich veilig kunnen uitspreken, ook online. We versterken het toezicht hierop en stellen bedrijven aansprakelijk als zij in gebreke blijven.

1.3. Veilig leven, vrij leven

Te veel mensen in Nederland zijn niet veilig. Kinderen die thuis geweld meemaken. Jongeren die worden geronseld door drugscriminelen. Vrouwen die op straat, online of thuis worden geïntimideerd en mishandeld. Oudere mensen die slachtoffer worden van online oplichting. Dat raakt ons allemaal. D66 pakt onveiligheid aan bij de bron: met preventie waar het kan, slim straffen waar het moet. Met agenten in de wijk en samenwerking tussen school, zorg en politie. En met duidelijke keuzes waarbij de veiligheid van mensen voorop staat. Want zonder veiligheid is er geen vrijheid.

- D66 kiest voor een **politie die midden in de samenleving staat**. De wijkagent krijgt weer tijd en ruimte om mensen te kennen, problemen te voorkomen én gezag in de buurt op te bouwen. We verlichten werk door meer te investeren in digitale opsporing en minder inzet op kleine vergrijpen.

- We investeren in **expertise bij de (zeden)politie** en in de zorg, zodat signalen van geweld achter de voordeur en seksueel geweld herkend en serieus worden genomen, daders worden gestopt en slachtoffers op tijd hulp krijgen. **Femicide** moet worden voorkomen. We zien daarbij een sleutelrol voor mannen: vaders, broers, vrienden en collega's die grenzen stellen, het gesprek aan gaan en niet langer zwijgen bij misstanden. We vergroten het maatschappelijk bewustzijn, trainen professionals en werken met daders om herhaling te voorkomen.
- Bedreiging van agenten, zorgmedewerkers, journalisten, rechters, politici en anderen met een publieke taak is onacceptabel. Aangifte kan voortaan anoniem en krijgt prioriteit. Ernstig bedreigden krijgen **beter overheidsbescherming** met meer ruimte voor maatwerk en inspraak.
- We willen een actieplan om de grote hoeveelheid **(online) haat en bedreigingen tegen vrouwelijke politici**, van gemeenteraad tot Tweede Kamer, tegen te gaan. Wij staan pal voor gelijke vertegenwoordiging in de politiek.
- **Preventie is de beste bescherming.** Jongeren moeten kansen zien in plaats van de verleiding van het snelle criminele geld. Daarom investeren we in wijkgerichte aanpakken waarin veiligheid, zorg, werk, onderwijs en wonen samenkomen.
- **Georganiseerde drugscriminaliteit** pakken we stevig aan. Aan de ene kant bestrijden we drugsmokkel in de havens beter en treden we hard op tegen extreem geweld, zoals explosies en liquidaties. Aan de andere kant reguleren we cannabis volledig. Zo halen we het verdienmodel weg bij criminelen. Er komt meer capaciteit in de opsporing. → *Lees hier meer standpunten over drugs*
- We pakken criminelen waar het pijn doet. We versterken expertise bij politie en justitie over **cybercriminaliteit en criminele geldstromen**. Afgepakt crimineel geld vloeit terug naar wijken die het hardst worden geraakt. En omdat criminelen geen grenzen kennen, krijgen Europol en het Europees Openbaar Ministerie eigen opsporingsbevoegdheden.
- D66 kiest voor **slimmer straffen**. Korte celstraffen – driekwart van de detenties duurt korter dan drie maanden – maken vaak meer kapot dan de straf rechtvaardigt. Daarom bieden we rechters de mogelijkheid om te kiezen voor langere taakstraffen of elektronische detentie. Dat is beter voor een goede terugkeer in de samenleving en we pakken het cellentekort aan, zodat zwaardere criminelen hun straf volledig uitzitten.
- Tussen een aangifte bij de politie en uitspraak door de rechter zit te veel tijd. Daarom **verminderen we doorlooptijden** drastisch, zodat slachtoffers sneller duidelijkheid krijgen en daders sneller hun straf.

- Mensen met onbegrepen of onveilig gedrag hebben meestal geen politie nodig, maar zorg. We zorgen voor nauwe **samenwerking tussen zorg en veiligheid**. Het delen van gegevens wordt mogelijk, met goede waarborgen.
- Haat en geweld tegen mensen vanwege hun geloof, afkomst, seksuele oriëntatie of genderidentiteit neemt toe. Dat moet stoppen. We investeren in **gespecialiseerde rechercheurs**, betere training bij de politie en diversiteitsnetwerken, zoals Roze in Blauw, het Joods Politienetwerk en het Landelijk Caribisch Netwerk. We nemen extra beveiligingsmaatregelen waar dat nodig is, zoals bij moskeeën en synagogen.
- D66 wil een **verbod op conversiehandelingen**. Niemand mag gedwongen worden om te proberen diens seksuele oriëntatie of genderidentiteit te veranderen.

1.4. Wij zijn één Koninkrijk – Nos ta un Reino – We are one Kingdom

Wij zijn één Koninkrijk, waar iedereen meedoet en elke stem telt. Inwoners van Aruba, Curaçao, Sint-Maarten, Bonaire, Sint-Eustatius en Saba hebben recht op een leven met bestaanszekerheid, vrij van armoede en van de dreiging van klimaatverandering. De erkenning van ons gedeelde verleden vormt de basis voor onze gezamenlijke toekomst. Geen punt, maar een komma. Dat was de belofte van het Nederlandse kabinet bij het aanbieden van excuses voor het slavernijverleden. Een belofte die D66 centraal stelt in het bouwen aan betere relaties binnen het Koninkrijk.

- In het Caribisch deel van het Koninkrijk **investeren we in een groene economie, een thuis voor iedereen en onderwijs** als de motor voor kansengelijkheid. Het uitgangspunt blijft dat nieuw beleid in Europees Nederland ook geldt voor Caribisch Nederland, tenzij er goede redenen zijn om daarvan af te wijken.
- Inwoners van Caribisch Nederland hebben **recht op bestaanszekerheid**. Daarom koppelen we het sociaal minimum aan de werkelijke kosten die nodig zijn om rond te komen.
- In het Caribisch deel van het Koninkrijk zijn de gevolgen van de klimaatcrisis pijnlijk zichtbaar. We versnellen de gezamenlijk klimaatagenda en maken met de BES-eilanden (Bonaire, Sint-Eustatius en Saba) een **klimaatplan** voor elk eiland.
- We blijven **investeren in herstel van de natuur en de koraalriffen** op en rondom de BES-eilanden. D66 gaat door met het Natuur-en Milieubeleidsplan Caribisch Nederland. Hiermee investeren we ook in duurzame productie van voedsel.

- Ook vraagt de groei van het aantal inwoners op met name Bonaire om extra **investeringen in infrastructuur**.
- Alle inwoners van het Koninkrijk moeten **mee kunnen doen aan de democratie**. We verlagen de drempel voor de inwoners van Curaçao, Aruba en Sint-Maarten om te stemmen bij de Europese verkiezingen.
- Samen met de zes Caribische eilanden blijven wij werken aan maatschappelijke bewustwording over het **slavernijverleden en de doorwerking** daarvan.

1.5. Cultuur. Altijd en overal

Iedereen die weleens naar een festival gaat, een boek leest, een film kijkt of musea bezoekt, weet: kunst en cultuur maken het leven rijker. Ze geven ons ruimte om te voelen, denken, ontdekken en onszelf te zijn. Ze verbinden in moeilijke tijden, brengen mensen op onverwachte momenten samen en houden de samenleving een spiegel voor. Cultuur geeft hoop, verbeelding, troost en inspiratie – en is onmisbaar voor een vrije en veerkrachtige samenleving. De culturele sector is ook een sterke economische kracht: zonder creativiteit geen innovatie. Daarom maakt D66 kunst en cultuur overal voor iedereen toegankelijk.

- D66 kiest voor een **bruisende, ondernemende culturele sector**. We investeren meer en langdurig. Zo krijgen makers, kunstenaars en instellingen meer zekerheid, minder last van regels en meer ruimte voor creativiteit en vernieuwing.
- We willen een diverse culturele sector, met meer ruimte voor **individuele kunstenaars, kleine collectieven en nieuwe kunstvormen**. Cultuur moet overal in Nederland te vinden zijn, ook buiten de grote steden.
- Kunstenaars kunnen zich in een kwetsbare positie bevinden, met ongezonde machtsverhoudingen. D66 wil een **betere beloning** en meer toezicht op werkomstandigheden en betere bescherming van auteursrechten.
- Iedereen heeft het recht op cultuur. Dankzij D66 blijft **het lage btw-tarief op cultuur, boeken en sport**. Kunst, kennis en beweging mogen nooit een luxe zijn.
- D66 wil een volwaardige **bibliotheek in iedere buurt**. Niet alleen voor boeken, maar ook voor ontmoeting, gezelligheid, taallessen, toegankelijke overheidsinformatie, digitale hulp en projecten voor mensen die laaggeletterd zijn. Zo versterken bibliotheken wijken en dorpen. Bibliotheekabbonnementen zijn en blijven gratis tot 18 jaar.

- Er zijn steeds minder muziekscholen in Nederland. D66 wil **muziekonderwijs terug** in de samenleving. Met meer aandacht voor muziek op school, meer muziekscholen, kunstuizen en creatieve centra.
- Nederland is rijk aan erfgoed. Van monumenten en kunstwerken tot streektaalen en tradities: D66 maakt ons **erfgoed weerbaar en toekomstbestendig**. We geven mensen ruimte om dit zelf te ontdekken en beleven. Door erfgoed actief te gebruiken, houden we de geschiedenis levend.
- Op 1 juli is het **Keti Koti**. Dat wordt een **nationale feestdag**, net als Bevrijdingsdag op 5 mei. We staan stil bij het slavernijverleden en vieren de vrijheid.
- D66 wil een **nationaal museaal beleid**: structurele steun voor musea die de veelzijdige geschiedenis en cultuur van Nederland zichtbaar maken. Zoals het Slavernijmuseum in Amsterdam, het Eise Eisinga Planetarium in Franeker, het Watersnoodmuseum in Ouwerkerk en het Museum Prinsenhof in Delft.
- De creatieve sector wordt actief betrokken bij **maatschappelijke opgaven**. Kunstenaars en ontwerpers brengen nieuwe perspectieven en kunnen vastgelopen processen doorbreken. We zetten deze aanpak voort en investeren in de samenwerking tussen overheid en creatieve sector.

1.6. Gelijke kansen. Geen uitzonderingen.

Emancipatie en inclusie zijn geen bijzaak; ze zijn het uitgangspunt voor alles wat we doen. Want wie we ook zijn, hoe we er ook uitzien, van wie we ook houden, wat we ook geloven: iedereen moet zichzelf kunnen zijn en dromen na kunnen jagen. Onze tegenstanders willen ons verdelen en wijzen minderheden aan als zondebok. Maar vrijheid bestaat pas als écht als elke Nederlander meetelt, meedoet en zichzelf mag zijn – zonder uitzondering. In deze paragraaf lees je welke grote keuzes D66 maakt om een vrij, gelijk en menswaardig Nederland dichterbij te brengen. Maar we stoppen daar niet: gelijke kansen, toegankelijkheid en vrijheid om jezelf te zijn zitten verweven door al onze voorstellen in dit verkiezingsprogramma.

D66 wil alle vormen van uitsluiting, racisme en discriminatie doorbreken: of het nu gaat om afkomst of geloof (jodenhaat of moslimhaat), huidskleur (zoals anti-zwart of anti-Aziatisch racisme), leeftijd, opleidingsniveau, armoede, beperking, neurodiversiteit (zoals ADHD of autisme), seksuele oriëntatie of genderidentiteit (queerhaat) of omdat iemand een vrouw is.

We hebben daarbij in het bijzonder oog voor situaties waarin mensen om meerdere redenen tegelijk worden buitengesloten (intersectionaliteit), bijvoorbeeld omdat ze én van kleur én queer zijn.

Want niemand is vrij totdat we allemaal vrij zijn.

- De huidige wet (de Algemene wet gelijke behandeling – Awbg) schiet op belangrijke punten tekort. D66 wil daarom **een nieuwe, brede Antidiscriminatiewet** waar álle vormen van discriminatie onder vallen.
- Deze Antidiscriminatiewet bevat ook **actieve verplichtingen om discriminatie te voorkomen**. Deze gelden zowel voor publieke als private organisaties – denk aan scholen, werkgevers, verhuurders en gemeentes. Voor alle overheidsorganen en bestuurslagen bevat de wet een **gelijkebehandelingsplicht** in beleid en voor de uitvoering daarvan.
- **Een bewindspersoon** krijgt een sterke opdracht voor **gelijkheid en inclusie**, met adequate budgetten en betekenisvolle invloed op álle ministeries. Want gelijke kansen vragen regie.

Meer weten?

Op pagina 6 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **democratie en veiligheid** waarmaken.

Hoofdstuk 2

Wonen, mobiliteit en sociale zekerheid

Wonen, mobiliteit en sociale zekerheid

10 nieuwe steden

Doorstroomdeal tussen generaties

Duurzame huizen

Nederlandpas voor het openbaar vervoer

Hoger minimumloon

We willen allemaal grip op ons leven: een fijn thuis, werk waar je trots op bent en de zekerheid dat je niet hoeft te piekeren over de huur, je inkomen of je oude dag. We willen zelf bepalen wanneer we op onszelf gaan wonen of met wie we samenleven. We willen vrij zijn om te gaan waar we willen, op de fiets naar school, met de bus naar het werk, te voet of met auto naar de supermarkt – net wat voor dat moment het handigst is.

Maar die basis is voor te veel mensen niet vanzelfsprekend. Huizen zijn onbetaalbaar, jongeren wachten jaren op hun eerste eigen plek en oudere mensen kunnen geen geschikte woning vinden. En wie pech heeft, raakt verstrikt in een wirwar van ingewikkelde regels, terugvorderingen en schulden. Ons land is te veel ingericht alsof iedereen altijd mobiel, gezond en mondig is.

D66 kiest voor een doorbraak: wonen en sociale zekerheid zeker maken. We bouwen aan een samenleving die toegankelijk is voor iedereen, ook als je een beperking hebt. Wonen is een basisrecht, of je nu starter of senior, student of statushouder bent. We helpen oudere mensen om een nieuwe woning te vinden, zodat er ook plek vrijkomt voor jongeren en gezinnen. We zorgen dat huurders meer rechten en zekerheid hebben. In elke wijk zorgen we voor meer groen, deelvervoer en plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. We investeren in openbaar vervoer en de fiets. En we schaffen het doolhof van de toeslagen af: in plaats daarvan komt er één vast bedrag. Zo bouwen we aan een samenleving waar vrijheid en zekerheid hand in hand gaan.

2.1. Doorbraak op de woningmarkt

De politiek wil al jaren meer huizen bouwen, maar het lukt nog steeds niet goed genoeg. Daardoor kunnen veel Nederlanders niet verder in het leven, omdat ze geen eigen dak boven het hoofd kunnen vinden. Een betaalbaar huis vinden is bijna onmogelijk. Als we blijven doen wat we deden, komen er ook de komende jaren te weinig huizen bij. Er is meer nodig dan een straatje erbij en een verdieping erop. D66 wil het daarom anders aanpakken. Want wonen is nodig voor vrijheid en voor een samenleving waarin iedereen zich thuis kan voelen.

Iedereen een thuis

Er zijn veel huizen nodig. Daarom kiezen we voor grote oplossingen. We bouwen tien nieuwe steden met uitstekende verbindingen met het openbaar vervoer. We zetten vol in op woningen voor oudere mensen, zodat zij makkelijker kunnen verhuizen en er woningen vrijkomen voor anderen. Ook maken we de regels simpeler, zodat bouwprojecten sneller kunnen starten. Dat is hoe D66 de stilstand doorbreekt.

- D66 wil **tien nieuwe steden** bouwen, vooral bij bestaande steden of kernen en bij grote ov-knooppunten. Dit doen we met respect voor de natuur. En met oog voor architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit. In deze nieuwe steden komen niet alleen nieuwe huizen. Minstens zo belangrijk zijn voorzieningen zoals huisartsen, scholen, parken, fietspaden en winkels. Oók als we bouwen naast bestaande steden of kernen. Zo bouwen niet alleen meer huizen, maar versterken we ook de bestaande gemeenschappen.
- We bouwen deze nieuwe steden **gemengd**. Er komen goedkope koopwoningen, middenhuur woningen, sociale huurwoningen, woningen voor ouderen en voor jongeren. Zo kunnen de toekomstige bewoners van de nieuwe steden binnen hun eigen wijk verhuizen als hun situatie verandert.
- Deze steden staan er niet morgen. Daarom moeten we nu al beginnen met **beter gebruik van wat er al is**. Door lege gebouwen om te bouwen, extra verdiepingen toe te voegen en oude gebouwen te herontwikkelen. We onderzoeken waar we meer huizen in bestaande wijken kunnen toevoegen. Ook hier zijn goed openbaar vervoer en goede fietsverbindingen onmisbaar. Zo zorgen we voor duurzame en betaalbare huizen.
- We richten een **Rijksgrondfaciliteit** (een landelijke grondbank) op, zodat de grond die het Rijk in bezit heeft of krijgt, ingezet kan worden om **sneller huizen te bouwen**. We maken jaarlijks €2 miljard euro vrij om de woningbouw uit het slop te halen. Om te voorkomen dat dit geld vooral bij vastgoedondernemers terecht komt, krijgen gemeenten meer ruimte om zelf grond te kopen en te ontwikkelen. Ook krijgen gemeenten meer mogelijkheden om grondspeculaties te voorkomen en te zorgen dat er niet alleen huizen komen, maar ook speelplaatsen en groen.
- Vergunningen voor **woningdelen en woningsplitsing** worden gratis, zodat het aantrekkelijker wordt om in bestaande huizen met meer mensen te wonen.
- Op dit moment lopen veel woningbouwprojecten vast door allerlei lange procedures voor bezwaar en beroep. Het recht om bezwaar te maken is nu vaak sterker dan het recht op een woning. D66 wil dit in balans brengen. Daarom maken we **bezwaarprocedures sneller en**

korter → *Lees hier meer standpunten over een betere balans tussen recht op wonen en rechtsbescherming.*

- D66 wil dat **woningzoekenden meer te zeggen hebben** bij het maken van plannen over wonen.
- **Dakloosheid** is een woonprobleem en de ergste schending van het basisrecht op wonen. We steunen daarom het Nationaal Actieplan Dakloosheid: Iedereen een thuis.

Van generatie op generatie

Veel mensen zitten klem, omdat ze geen huis kunnen vinden dat past bij hun levensfase. Jongeren kunnen geen eerste huis vinden, terwijl oudere mensen die wel willen verhuizen, vastlopen in moeilijke regels en financiële onzekerheid. We kunnen niet wachten tot er nieuwe huizen zijn gebouwd. Doorstroming is nu de manier om de woningmarkt in beweging te krijgen.

- Voor doorstroming is regie nodig. Het vraagt om heel goede **samenwerking** tussen banken, huiseigenaren, gemeenten, woningcorporaties en zorgorganisaties. De eerste stap is meer huizen bouwen voor oudere mensen, zodat wie dat wil, kan verhuizen naar een passende plek.
- We halen de doelen voor **seniorenwoningen** nu bij lange na niet. Voor jongeren en studenten en voor alleenstaanden zijn de doelen er nog niet eens. Dat moet anders. Er moet een bouwquotum komen, zodat elke gemeente moet meebouwen voor elk van deze groepen.
- Voor jongeren en studenten bouwen we vooral **huizen met gemeenschappelijke ruimtes**. Zo kunnen meer mensen wonen op dezelfde plek én zulke huizen zorgen voor meer verbinding en sociale steun.
- We richten een **Nationale Doorstroombank** op. Die geeft oudere mensen zekerheid over hun toekomstige woonlasten als zij verhuizen naar een kleinere, passende woning. Zo maken we verhuizen aantrekkelijker.
- D66 stelt een **tijdelijke crisisregel** in. Iedereen mag één kamer verhuren zonder dat dat negatieve financiële gevolgen heeft voor een uitkering, de belasting, de huur of een hypotheek. Zo stimuleren we woningdelen.

Betaalbare en groene huizen

Een huis moet passen bij je leven én je portemonnee. D66 kiest voor een eerlijke woningmarkt waarin iedereen een betaalbaar huis kan vinden. We maken duidelijke keuzes. We bouwen het belastingvoordeel van woningbezit af en gaan beleggers meer belasten. Huurders krijgen meer bescherming en zeggenschap over verduurzaming.

- We leggen wettelijk vast dat bij nieuwbouw in elke gemeente **minstens 30% sociale huur** komt, zodat gemeenschappen in wijken gemengd blijven. Dit vraagt om regie. We maken goede afspraken over hoe woningen worden verdeeld en toegewezen, zoals bij nieuwbouw en renovatie. Een deel van de huizen is speciaal voor bewoners uit de wijk. Zo kunnen mensen bij elkaar in de buurt blijven wonen, ook als ze een ander soort huis willen of nodig hebben.
- Voor **starters** die kunnen aantonen dat de hypotheeklast lager is dan hun huidige hoge huur, wordt het makkelijker om een hypotheek te krijgen.
- We laten de **studieschuld niet meer meetellen** bij de hypotheekaanvraag.
- We willen dat meer mensen een goede, betaalbare woning kunnen vinden. Daarom investeren we grootschalig in de sociale huur, de middenhuur en betaalbare koop. Voor de bouw van sociale huur en middenhuur gaat de btw omlaag, zodat het aantrekkelijker wordt om **betaalbare huizen** te bouwen.
- Met meer betaalbare huizen zorgen we dat mensen makkelijker kunnen **doorstromen vanuit de sociale huur**. Het is dan ook redelijk dat wie meer verdient of meer vermogen heeft en in een sociale huurwoning woont, een huur gaat betalen die past bij de markt.
- Ook **huurders moeten profiteren** van de verduurzaming van hun huis. Verhuurders worden verplicht om huizen met een slecht energielabel te verbeteren. Ze mogen die investering op termijn terugverdienen via een bescheiden huurverhoging, maar wel zodat huurders er per saldo altijd op vooruitgaan.
- We starten een **grootschalig isolatieplan**: vóór 2030 verduurzamen we minimaal 1 miljoen huurwoningen.
- We maken het makkelijker voor mensen om duurzamer te leven, **zonder extra maandlasten**. Mensen kunnen bijvoorbeeld hun huis isoleren of gaan rijden in een elektrische auto zónder dat dit elke maand extra geld kost. De lening hiervoor wordt afbetaald uit de lagere energiekosten.
- Een half miljoen huizen heeft problemen met de **fundering**. We gebruiken het Fonds Duurzaam Funderingsherstel om dit aan te pakken. We gaan dit fonds landelijk inzetten, om te beginnen bij kwetsbare wijken.

Buurten waar je je thuis voelt

Wonen is een sociaal grondrecht. Iedereen moet in een fijne buurt kunnen wonen, welke leeftijd of achtergrond je ook hebt, en of je nou alleenstaand bent of een gezin hebt. Een plek waar je je veilig voelt, waar kinderen kunnen buitenspelen en waar burens naar elkaar omkijken. Waar parken voor verkoeling zorgen, maar ook ontmoetingsplekken zijn. En waar winkels en de huisarts dichtbij zijn. Een plek waar je trots kunt zijn op een mooi huis in een mooie buurt. Diverse buurten zijn sociale buurten. Gemeenten en woningcorporaties werken samen aan zulke leefbare gemeenschappen.

- We blijven investeren in **autoluwe groene wijken** met toegankelijk ov, scholen, groen, speeltuinen, kinderopvang, zorg en ontmoetingsplekken voor alle generaties.
- **Woningcorporaties** krijgen weer de ruimte om te doen waarvoor ze zijn opgericht: samen met de overheid en hun huurdersorganisaties betaalbare huizen bouwen in leefbare buurten.
- We regelen wettelijk dat **huisvesting voor aandachtsgroepen** eerlijk wordt verdeeld over gemeenten, op basis van het inwoneraantal.
- Oudere mensen en mensen met een zorgbehoefte verdienen passende woonvormen. We bouwen **levensloopbestendige woningen** en verbinden zorg, welzijn en wonen. We leren van ervaringen met hofjes voor diverse groepen en van cultuur-sensitieve initiatieven in zorg-wooninstellingen.

2.2. Altijd en overal vooruit kunnen

Goed vervoer zorgt dat je mee kunt doen in de samenleving. Maar nu staan wegen vol, is het openbaar vervoer soms niet goed verbonden en neemt de drukte op fietspaden toe. Tegelijkertijd veranderen onze gewoontes. Thuiswerken is na corona gebleven en steeds meer mensen willen schoon reizen. Ook onze omgeving verandert. In veel steden hebben parkeerplekken plaatsgemaakt voor kleine speeltuinen en groen in de wijk. In veel dorpen en in verschillende regio's zijn voorzieningen als scholen en supermarkten steeds verder weg.

Deze veranderingen vragen ook ander beleid. We kunnen in de toekomst schoner, sneller en fijner reizen, als we slim kiezen waar en waarin we investeren. Nieuwe woonwijken krijgen voorzieningen waar je binnen 15 minuten naartoe kunt lopen. Voor als je verder moet reizen, komt er lightrail. Met snelle treinen reis je tussen grotere steden. Er komen meer fietspaden en veel meer schone deelauto's. En in de toekomst kunnen pakketten misschien wel met drones worden bezorgd en rijden er zelfrijdende auto's die mensen en spullen vervoeren.

D66 kiest voor mobiliteit die werkt voor iedereen: groen, dichtbij en betaalbaar. In steden én op het platteland. Zodat niemand meer vastloopt. We verbeteren en versterken de bestaande infrastructuur. We investeren in infrastructuur die nog mist, met name in het openbaar vervoer en gaan volop verder met verduurzamen. Want hoe we ons verplaatsen, bepaalt hoe vrij we zijn. En hoe verbonden we blijven met elkaar.

Beter vervoer, overal toegankelijk

- We combineren verschillende soorten openbaar, publiek en doelgroepenvervoer slimmer. Zo worden **aanrijtijden korter** en wordt het goedkoper en makkelijker voor mensen. Rond stations investeren we in ov-knooppunten. We willen bijvoorbeeld dat **deelmobiliteit** zoals (elektrische) fietsen en elektrische auto's standaard onderdeel wordt van het vervoersaanbod. Ook vergroten we het aanbod sterk.
- **Treinreizen in Europa** moet makkelijker worden door een betere aansluiting op het hogesnelheidsnetwerk en een Europese Spoorautoriteit. Het openbaar vervoer voor afstanden tot 700 kilometer moet goedkoper zijn dan het vliegtuig.
- We werken aan **duurzame internationale veerbootverbindingen** voor bestemmingen die lastiger met de trein te bereiken zijn, en investeren in bestaande veerhavens
- D66 wil goederen vaker veilig en schoon **vervoeren over het water en per trein**. Hiervoor worden bedrijventerreinen beter aangesloten op het spoor.
- We draaien de bezuinigingen op het (regionale) openbaar vervoer terug. Ook maken we **extra geld vrij** voor het Mobiliteitsfonds, zodat er voldoende geld is voor beheer en onderhoud én voor nieuwe infrastructuur.
- Er komen meer en betere **doorfietsroutes**, meer fietsenstallingen en toegankelijke fietsen voor mensen met een specifieke behoefte.
- Voor mensen met een fysieke beperking zijn te veel plekken moeilijk bereikbaar door ontoegankelijk openbaar vervoer. Nederland moet **voor iederéén toegankelijk** zijn. De afspraken hierover tussen Rijk, provincies en gemeenten moeten zo snel mogelijk worden uitgevoerd. Ook voeren we afdwingbare normen in voor toegankelijkheid, zoals voor gebouwen, vervoer en de publieke ruimte.

Nederlandpas: één voordelige kaart voor bus, tram, metro en trein

- D66 wil reizen met het openbaar vervoer toegankelijker en aantrekkelijker maken. We voeren **een Nederlandpas** in: één kaart waarmee iedereen voor een vaste lage prijs buiten de spits in heel Nederland met de bus, tram, metro en trein kan reizen.

- D66 wil de **automobiliteit verduurzamen** en zo de uitstoot van CO₂, stikstof en fijnstof terugdringen. We maken autorijden eerlijker door rekeningrijden in te voeren: niet langer het bezit maar het gebruik van de auto wordt belast. We houden rekening met regio's waar weinig ov is, zodat mensen daar niet onevenredig worden belast.
- We stimuleren **betalbare elektrische auto's** met subsidies en belastingvoordelen. We moedigen werkgevers aan om hun werknemers (zo) duurzaam (mogelijk) te laten reizen en bouwen fiscale voordelen voor niet-elektrische en hybride bedrijfswagens af.
- Gemeenten krijgen hulp bij het invoeren van **emissievrije zones**. Het Rijk neemt hierin de leiding waardoor het voor gemeenten makkelijker wordt om in te voeren en voor ondernemers duidelijker waar ze aan moeten voldoen.
- Dankzij de luchtvaart kunnen we internationaal zakendoen of vakantie vieren en overal ter wereld wonen, werken en studeren. Maar de negatieve gevolgen van vliegen op het klimaat en de leefomgeving van mensen worden steeds zichtbaarder. Een kleine groep mensen vliegt veel vaker dan anderen. Daarom komt er een **eerlijke, effectieve en rechtvaardige vliegbelasting** met verschillende belastingtarieven. Ook investeren we in duurzame innovaties.
- Er komt een **grens aan hoeveel vluchten** er vanaf Schiphol mogen vertrekken. Dit is onderdeel van de nieuwe regels voor Schiphol, met normen voor uitstoot, geluid, water en klimaat. We kijken kritisch naar de functie van Schiphol als spil in het wereldwijde luchtverkeer, op basis van de toegevoegde waarde voor Nederland. Een betere balans is nodig.
- **Lelystad Airport** gaat niet open voor burgerluchtvaart.

2.3. Zeker zijn van je bestaan

Bestaanszekerheid is de basis voor vrijheid: pas als je zeker bent van vandaag, kun je bouwen aan morgen. Een leven leiden in vrijheid, met waardigheid en de zekerheid dat je het vandaag én morgen redt. D66 wil dat iedereen genoeg heeft om van te leven, ook als het even tegenzit. Maar voor te veel mensen is dat nu niet zo. Meer dan een half miljoen mensen in Nederland leven in armoede. Daarnaast leeft een nog veel grotere groep net boven de armoedegrens. Door armoede, schulden en te veel moeilijke regels hebben mensen minder vertrouwen, zijn ze minder gezond zijn en kunnen ze minder zelf bepalen over hun leven. D66 vindt dat de overheid (deze) mensen moet ondersteunen. Daarom maken we inkomensondersteuning eerlijker en begrijpelijker. En we zorgen dat steun werkt om mensen vooruit te helpen.

- Werken moet lonen en de bijstand moet genoeg zijn om jezelf te kunnen redden en een fijn leven te leiden. We **verhogen het minimumloon** en het minimumjeugdloon. De bijstand stijgt in verhouding mee. Vanaf 18 word je als volwassene betaald, omdat je dat dan ook bent.
- Toeslagen zijn een belangrijke vorm van steun, maar zorgen nu ook voor problemen en onzekerheid. Op de lange termijn vervangen we de toeslagen door een **basisbedrag voor iedereen** → *Lees hier meer standpunten over belastingen en toeslagen.*
De eerste belangrijke stappen zijn het invoeren van dat basisbedrag, het afschaffen van de zorgtoeslag en het samenvoegen van kindgebonden budget en kinderbijslag.
- Inkomenssteun moet genoeg zijn om van rond te komen. Het Rijk is daarvoor verantwoordelijk, maar op dit moment moeten gemeenten vaak nog bijspringen om mensen van een volwaardig inkomen te voorzien. Dit moet anders. **Ondersteuning vanuit gemeenten** is ontzettend belangrijk om in te spelen op specifieke situaties, maar niet om aan te vullen waar het Rijk tekortschiet. D66 pakt dit aan, zodat gemeenten hun budget weer kunnen gebruiken waarvoor het bedoeld is.
- We maken het **schuldenstelsel** simpeler: één volledig overzicht, één overheidsincasso en één duidelijk traject voor schulden. We onderzoeken hoe de overheid als schuldeiser kan meewerken aan oplossingen.
- **Online bestellen op afbetaling** (Buy Now, Pay Later-diensten) veroorzaakt veel schuldenproblematiek. Aanbieders worden verantwoordelijker gehouden om schulden tegen te gaan, vooral bij jongeren.
- D66 bouwt verder aan een **pensioenstelsel** dat mensen keuzevrijheid én zekerheid voor later geeft. Het wordt mogelijk om, als je dat wilt, na de AOW-leeftijd (gedeeltelijk) te blijven doorwerken. Om onze plannen voor sociale zekerheid verantwoord te kunnen behalen, laten we de AOW netto minder snel stijgen dan normaal bij een verhoging van het minimumloon.
→ *Lees hier meer standpunten over de arbeidsmarkt*
- We passen de Werkloosheidsuitkering (WW) aan, zodat die beter past bij deze tijd. Wie werkloos wordt, krijgt direct **aan het begin een hogere uitkering**, zodat de terugval in inkomen kleiner is. De duur van de uitkering wordt korter, omdat mensen tegenwoordig vaak sneller dan vroeger een nieuw werk vinden.
- Op dit moment bouwt een grote groep werkende mensen niet genoeg pensioen op om later van te kunnen rondkomen. **Pensioenopbouw** wordt daarom verplicht, met oog voor wat haalbaar is voor beginnende ondernemers. Ook wil D66 dat mensen hun pensioen flexibel kunnen opbouwen, zodat je dat kunt doen in de periode van je leven waarin je daar geld voor hebt. Daarnaast verbeteren we de wijze waarop mensen mee kunnen praten over hoe hun pensioenfonds het geld belegt.

Meer weten?

Op pagina 27 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **wonen, mobiliteit en sociale zekerheid** waarmaken.

Hoofdstuk 3

Gezondheid en zorg

Gezondheid en zorg

Gezondheid op één

Zorgzame buurten

Opleidingsbonus verpleegkunde

Kinderen zonder labels

Abortus en euthanasie uit het strafrecht

Gezond zijn is de basis van alles. Iedereen wil zich graag fit en vitaal voelen, zonder stress en met genoeg energie voor elke dag. En als je zorg nodig hebt, wil je die snel en van goede kwaliteit, zonder moeilijke regels of lange wachtlijsten. Je wil zorg die goed bereikbaar is, en waar dat kan ook dichtbij huis. Zorg hoort op de juiste plek te zijn, met mensen die je kennen en begrijpen, zoals de huisarts. Zo voel je je gesteund, in elke fase van je leven.

Maar dit is lang niet altijd het geval. Het zorgstelsel piept en kraakt, en het tekort aan professionals in de zorg wordt steeds groter. Ondertussen worden meer mensen ouder en leven steeds meer mensen met een chronische aandoening. De jeugdzorg kan de groeiende vraag al niet meer bijbenen. Ongezonde voeding ligt overal in de schappen, beweging schiet er vaak bij in en steeds meer mensen kampen met psychische klachten.

Daarom kiest D66 voor een doorbraak. We zetten in op de gezondste generatie ooit. Een gezonde samenleving begint met voorkomen dat mensen ziek worden. Daarom investeren we flink in preventie. We kiezen voor zorg die echt werkt en het leven beter maakt, niet op het tellen van behandelingen. Zorgprofessionals krijgen ons vertrouwen, minder regels en een goed salaris. We maken het werk in de huisartsenpraktijk, ouderenzorg en wijkverpleging aantrekkelijker. Zo blijft goede zorg dichtbij en voor iedereen beschikbaar.

D66 maakt ruimte voor zorg die past bij wat mensen nodig hebben: toegankelijk, persoonlijk en klaar voor de toekomst. Zorg die begrijpt dat niet alles wat kan, ook móet. Want soms is kwaliteit van leven belangrijker. Zorg moet niet gaan om het toevoegen van dagen aan het leven, maar om het toevoegen van leven aan de dagen. Zorg die professionals de ruimte geeft om te doen waar zij het best in zijn. En die iedereen geeft wat nodig is om gezond te leven en waardig oud te worden.

3.1. De gezondste generatie ooit begint buiten de zorg

Een goede gezondheid maakt het leven fijner en makkelijker. Gezondheid begint altijd buiten de spreekkamer: in een leuke buurt, met genoeg geld om goed rond te komen en met burens die naar elkaar omkijken. De overheid springt bij als dat nodig is. Zo bouwen we aan een samenleving waarin mensen langer gezond kunnen leven. Daarom is het belangrijk om overal aandacht te hebben voor gezondheid, en niet alleen in de zorg.

Alle experts zijn het erover eens: de beste manier om gezondheid te verbeteren, is door armoede en schulden aan te pakken, te zorgen voor een goed huis en te investeren in onderwijs. De verschillen in gezondheid tussen mensen met veel en weinig geld zijn enorm. Wie meer te besteden heeft, leeft gemiddeld langer en langer in goede gezondheid. Door te zorgen voor een goed inkomen, een gezonde leefomgeving en sterke basiszorg, verbeteren we de gezondheid al vóórdat iemand de behandelkamer in hoeft.

- Door te zorgen voor **bestaanszekerheid en minder stress**, voorkomen we (chronische) ziektes, juist bij de meest kwetsbare groepen in de samenleving.
- We investeren in **groene en gezonde buurten** en maken gezonde, duurzame en diervriendelijke keuzes makkelijker in supermarkten, scholen, ziekenhuizen, restaurants, stations en bedrijfskantines. → *Lees hier meer standpunten over ruimtelijke ordening.*
- We zorgen dat **preventie loont**, zodat het voor gemeenten en zorgverzekeraars aantrekkelijk is om in gezondheid te investeren.
- We leggen **doelen voor gezondheid vast in de wet**, zoals over grote achterstanden in gezondheid of over overgewicht bij kinderen. Zo zorgen we dat de politiek echt stappen moet zetten en afspraken niet zonder resultaten blijven.

Goede gezondheid is een investering waard. Nu gaat de meeste aandacht naar het behandelen van mensen die al ziek zijn, en niet naar het versterken van de gezondheid, zodat minder mensen ziek worden. D66 wil dit doorbreken door tijd, geld en aandacht te besteden aan het voorkómen van ziekte. Zo pakken we de oorzaak van problemen aan en voorkomen we dat zorg nodig is. Om te voorkomen dat je naar het ziekenhuis moet, is het belangrijk dat je met lichte klachten makkelijk terecht kan in je eigen buurt.

- D66 wil **gezondheidscentra** waar de apotheek, fysiotherapie, huisarts, wijkverpleegkunde en verloskundige zorg voor iedereen makkelijk bereikbaar zijn.
- In **buurtklinieken** en bij studentenartsen kunnen mensen snel terecht met klachten, zodat zwaardere zorg zoveel mogelijk voorkomen wordt.
- De huisarts speelt een sleutelrol in onze gezondheid. Daarom wil D66 dat **iedereen een vaste huisarts** krijgt. Die kan vanuit een vertrouwensband betere en effectievere zorg leveren.
- D66 wil dat iedereen recht krijgt op een **jaarlijkse tandartscontrole, vergoed vanuit het basispakket**. Want een gezonde mond is essentieel voor een gezond leven en mag niet afhankelijk zijn van je portemonnee.

- Ook verbieden we **roken in de auto** als er kinderen in de auto zitten.

Om te voorkomen dat lichte klachten verergeren, mogen patiënten niet van het kastje naar de muur gestuurd worden. We kijken naar de kern van het probleem en bieden daar passende hulp en ondersteuning bij. Zo verminderen we de druk op zorgprofessionals, zodat zij kunnen doen waar ze het best in zijn: zorgen.

- **Buurtondersteuners** zijn de stille kracht in onze wijken. Ze slaan de brug tussen de zorg en het dagelijks leven van mensen. Ze kunnen problemen vroeg signaleren, bieden een luisterend oor en zorgen dat niemand tussen wal en schip valt. Ze kennen de wijk en houden rekening met culturele, persoonlijke en maatschappelijke verschillen.
- Een **centrale zorgcoördinator of een lokaal loket helpt mensen** de weg te vinden naar de voorzieningen die er al zijn. Denk aan een leefstijlcoach, een diëtist, laagdrempelige psychische hulp, een welzijnsorganisatie of een fysiotherapeut. Maar ook aan schuldhulpverlening, of contact met de gemeente of woningbouwcorporatie. En mensen met een levenslange en levensbrede beperking kunnen hier terecht voor al hun vragen over zorg en ondersteuning.

Iedereen in beweging

Sporten en bewegen horen bij een gezond leven. Miljoenen mensen in Nederland hebben hier bovendien heel veel plezier aan. Of dat nu fanatiek kickboksen is, of een ontspannen dagelijkse wandeling. D66 wil dat sport en bewegen voor iedereen toegankelijk is: voor jong en oud, arm en rijk, met en zonder beperking, binnen en buiten verenigingen en ongeacht je achtergrond.

Sport kan daarnaast een belangrijke manier zijn om je gezondheid te verbeteren. Voor jong en oud vergroot sporten de fysieke en mentale weerbaarheid. Sportverenigingen zijn daarbij onmisbaar. Voor veel kinderen en volwassenen zijn ze dé plek om in beweging te komen, aan gezondheid te werken en anderen te ontmoeten.

Onze topsporters inspireren velen. Als we ook in de toekomst willen juichen bij kampioenschappen en Olympische medailles, moeten we blijven investeren in topsport.

Gezond verstand over drugs

Drugsgebruik is nooit zonder risico's voor je lichamelijke en geestelijke gezondheid en heeft ook negatieve gevolgen voor de samenleving. Het Nederlandse drugsbeleid moet op de schop.

D66 wil reguleren waar dat kan en bestrijden waar dat nodig is. Nu lukt het de overheid niet om criminaliteit en overlast te bestrijden en de veiligheid van drugsgebruikers te beschermen. Door te reguleren verkleinen we gezondheidsrisico's, omdat de kwaliteit beter te controleren is. Ook wordt het makkelijker om goede voorlichting te geven en zorg te bieden bij problemen. Tegelijkertijd kiest D66 voor een realistische aanpak, gericht op gezondheid, veiligheid en het beperken van schade – voor mens, milieu en maatschappij.

- Door **softdrugs en XTC te legaliseren**, halen we de handel en productie uit criminele handen en maken we capaciteit voor de opsporing vrij. Daarbij gaan we ook beslasting heffen op softdrugs. Door een select aantal drugs, zoals cannabis, XTC, en paddo's hiermee op een witte lijst te zetten verdwijnt de prikkel om met designerdrugs de regels te omzeilen. Bij andere drugs kiezen we per geval de beste aanpak: van regulering waar het kan tot hard ingrijpen waar het moet.
- We stigmatiseren en criminaliseren mensen die drugs gebruiken niet. In plaats daarvan vergroten en verbeteren we **de toegankelijkheid en kwaliteit van hulpverlening en verslavingszorg**. En zetten we in op effectieve drugspreventie. We hebben daarbij vooral oog voor jongeren en andere mensen in een kwetsbare positie.
- We **benutten de medische mogelijkheden van drugs**. Zo laten de toepassing van geestverruimende middelen, zoals MDMA of paddo's, bij bijvoorbeeld posttraumatische stressstoornis (PTSS) en hardnekkige psychische klachten veelbelovende resultaten zien.

3.2. Zeker van zorg

Zorgprofessionals bij de patiënt, niet bij de rompslomp

Werken in de zorg is een prachtig beroep: of je nu wijkverpleegkundige bent, arts aan het bed of werkt op de ambulance. Maar regeldruk, te veel patiënten, te weinig tijd en lange wachtlijsten maken het werk zwaar. Die last kunnen we niet op de schouders van onze zorgprofessionals leggen. D66 geeft zorgprofessionals vertrouwen, autonomie en een goed salaris. We maken gebruik van de kansen die digitalisering biedt en verminderen de administratie. De vraag naar professionals in de zorg groeit sneller dan dat er mensen beschikbaar zijn. Des te belangrijker dat zorgprofessionals op de juiste plekken aan de slag gaan én blijven. Daarom maakt D66 vooral het werken in de nabije zorg aantrekkelijker, zoals publieke gezondheidszorg, ouderenzorg, huisartsen en wijkverpleegkunde.

- We introduceren **een vergoeding voor verpleegkundigen in opleiding**, zowel voor het hoger beroepsonderwijs (hbo) als het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). We behouden het stagefonds: dat biedt een tegemoetkoming voor de begeleiding van stages in de zorg.
- We maken gebruik van **technologie en digitalisering - digitaal toegankelijk en bruikbaar voor iedereen - om werkdruk te verminderen**. Zo houden zorgverleners meer tijd over voor zorg voor patiënten.
- We bieden verpleegkundigen en verzorgenden **betere secundaire arbeidsvoorwaarden**.
- We maken het makkelijker voor **statushouders met een zorgachtergrond** om aan de slag te gaan. Dit bevordert hun integratie en helpt om vacatures in de zorg te vullen.

Van commercie naar de patiënt

D66 wil zorg die draait om de patiënt, niet om marktwerving en commercie. Nu loont het voor specialisten te vaak om zoveel mogelijk behandelingen of operaties te doen. Dat is niet gek, omdat ze daar 'per stuk' voor betaald worden. Het gevolg is dat kwantiteit boven kwaliteit komt te staan. Wij willen dat zorg wordt beoordeeld op wat het de patiënt écht oplevert, zoals op wat het effect van de behandeling is of op meer kwaliteit van leven van de patiënt.

- Door **verkeerde prikkels weg te nemen**, samenwerking en (digitale) innovatie in de zorg te stimuleren en schotten en fragmentatie in financiering tegen te gaan, zet D66 in op dat wat de patiënt en maatschappij nodig hebben.
- Het eigen risico blijft, zodat de zorg toegankelijk en betaalbaar blijft. Een algemene halvering klinkt goed, maar leidt tot langere wachtlijsten en hogere premies. En dat moeten mensen uiteindelijk zelf ophoesten. D66 kiest daarom voor een gerichte aanpak. We **verhogen het eigen risico van €385 euro niet** en je betaalt **niet meer dan €150 euro per behandeling**. Mensen die een groot deel van hun inkomen aan zorg moeten uitgeven, bijvoorbeeld vanwege een chronische ziekte of een beperking, gaan een veel lager eigen risico betalen. Zo geven we de groep die het moeilijk heeft meer lucht en blijft de zorg betaalbaar voor iedereen.
- D66 wil de **vijf wetten in de zorg versimpelen**. Dat zijn de Zorgverzekeringswet (Zvw), Wet langdurige zorg (Wlz), Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), Wet publieke gezondheid (Wpg) en de Jeugdwet. Via één loket en met één indicatie kunnen mensen voor alle zorg terecht, zodat niemand tussen wal en schip valt.
- D66 **wil stapeling van zorgkosten voorkomen**, in het bijzonder voor mensen met een handicap of chronische ziekte.

- We **verbeteren de kwaliteit van ziekenhuiszorg** door complexe behandelingen te laten plaatsvinden waar de beste voorzieningen en de meeste ervaring en expertise zijn.
- D66 wil teams van specialisten voor **pijnverzachtende (palliatieve) zorg** als geen genezing van een ziekte meer mogelijk is.
- D66 wil dat iedereen op een eenvoudige manier toegang heeft tot zorg die past bij de persoonlijke situatie. Digitale mogelijkheden kunnen helpen om snel zorg te bieden als een fysiek bezoek niet nodig is. Zo blijft er meer tijd over voor persoonlijk contact wanneer dat wél belangrijk is. Daarom investeren we in **nieuwe technologie die zorgverleners ondersteunt** en hun werk makkelijker maakt.
- De beschikbaarheid van geneesmiddelen staat steeds vaker onder druk, waardoor mensen soms te lang moeten wachten op hun medicatie. D66 wil dit oplossen door essentiële geneesmiddelen waar mogelijk voortaan weer **in Europa te produceren**.
- Alle vormen van wetenschappelijk bewezen effectieve **anticonceptie worden gratis**.
- **De PrEP pil**, ter voorkoming van een hiv-infectie, wordt gratis voor iedereen die risico loopt op hiv (en AIDS).
- D66 wil dat **zorgfraude nooit loont**. We zetten in op het weren van fraudeurs uit de zorg en versterking van de mogelijkheden tot samenwerking voor toezichthoudende partijen.

Niet van waarde voor patiënt? Niet doen

Volgens schattingen van het Zorginstituut is maar liefst 30% tot 40% van de zorg in Nederland niet bewezen effectief. Het gaat bijvoorbeeld om overbodige scans en röntgenfoto's, of medicijnen die niet goed werken, zoals onnodige antibiotica. Ook bepaalde ingrepen hebben weinig bewezen nut, zoals buisjes plaatsen bij kinderen, amandelen knippen, onnodige knieoperaties of astmabehandelingen die niet werken.

- Om iedereen de juiste en passende zorg te kunnen bieden, vergoeden we **geen zorg meer die onnodig is** of waarvan niet bewezen is dat het effectief werkt.

Niet elke behandeling maakt het leven beter

Moet alles wat medisch mogelijk is, ook altijd worden gedaan? Niet elke behandeling draagt bij aan een beter of waardevoller leven. Daarom is het belangrijk om stil te staan bij iemands wensen en behoeften. Soms weegt de minimale gezondheidswinst niet op tegen het leed

van een operatie, pijn, revalidatie en herstel. We moeten met een open blik blijven kijken naar zorgkeuzes, waarbij de kwaliteit van leven centraal staat. Mensen moeten goed kunnen zien wat een behandeling betekent voor hun dagelijks leven. Dat helpt hen om een keuze te maken die bij hun leven past.

- D66 vindt het belangrijk dat zorgverlener en patiënt altijd een gesprek voeren over **welke waarde een behandeling toevoegt** aan het leven.

Een goede oude dag

D66 investeert in levendige wijken met kleinschalige woonvormen voor oudere mensen en in sociale buurtnetwerken van zorgverleners, mantelzorgers en vrijwilligers. Zo kunnen oudere mensen actief blijven en voorkomen we vereenzaming. D66 wil dat oudere mensen volwaardig meedoen in zorgzame buurten met ontmoetingsplekken en gemeenschapshuizen. Een goede kwaliteit van leven in de eigen omgeving verlaagt de zorgvraag aantoonbaar.

- In een vertrouwde omgeving blijven mensen langer vitaal en gelukkig. **Technologische innovaties** kunnen helpen om gezondheidsrisico's op tijd te signaleren, zoals systemen die hulp inschakelen wanneer iemand valt. Ze ondersteunen oudere mensen om zelfstandig te wonen. Daarbij is het belangrijk dat privacygevoelige informatie goed wordt beschermd. En dat de techbedrijven zorgvuldig omgaan met de verkregen data.
- Verpleeghuizen worden **sociale ontmoetingsplekken** waar naast zorg ook wonen, prettig leven, gezelligheid en welzijn centraal staan.
- **Mantelzorgers worden ondersteund**, met bijzondere aandacht voor jonge mantelzorgers, inclusief laagdrempelige mogelijkheden voor respijtzorg waaronder logeerfaciliteiten.

Zorg voor écht iedereen

Inclusieve zorg betekent dat iedereen gelijke toegang heeft tot goede en passende zorg. Ongeacht wat je geslacht, gender, religie, seksuele oriëntatie, etniciteit of culturele achtergrond is. Deze zorg houdt rekening met verschillen en voorkeuren. Zo wordt iedereen gezien en geholpen. D66 wil inclusie in de zorg versterken en goed vastleggen in beleid.

- D66 vindt het belangrijk dat de zorg rekening houdt met culturele, sociaaleconomische en persoonlijke verschillen. De drempel tot zorg en voorkeuren voor behandeling kunnen per persoon verschillen, alsook de manier van omschrijven van klachten of symptomen en het

ervaren hiervan. Daarom wil D66 een **gezamenlijke aanpak** met bindende afspraken tussen zorgaanbieders, professionals, zorgverzekeraars en patiëntenorganisaties.

- Er komt meer aandacht voor **onderzoek naar de juiste behandeling van specifieke groepen**. Voor een succesvolle behandeling is het belangrijk dat onderzoek inclusief is en rekening houdt met verschillende lichamen. Vrouwen ervaren bijvoorbeeld onnodig veel bijwerkingen bij medicijnen. Vrouwspecifieke aandoeningen, zoals overgangsklachten, cyclusstoornissen en endometriose, blijven vaak te lang onopgemerkt en onbehandeld.
- Er is **geen plaats voor racisme en discriminatie in de zorg**. Daarop grijpen we in, bijvoorbeeld via meldpunten voor patiënten en professionals.
- D66 vindt dat **zorgopleidingen extra aandacht** moeten geven aan verschillen tussen patiënten, zoals verschillen in cultuur, etniciteit en gender.
- We investeren in **betere en snellere transgenderzorg**, met zorg op maat.

3.3. Jeugdzorg: we veranderen het systeem, niet het kind

De problemen in de jeugdzorg zijn ernstig en hardnekkig. Kinderen en jongeren krijgen te snel een stempel of een label. Daardoor groeit de vraag naar hulp. Er zijn te weinig professionals en er is te weinig geld om de wachtlijsten weg te werken. Ondertussen staan gezinnen onder steeds hogere druk door problemen rondom bestaanszekerheid, wonen en onderwijs. D66 kiest voor een andere koers: weg van de bestrijding van symptomen, naar een brede aanpak voor het hele, diepere probleem. Want niet het kind, maar het systeem moet veranderen. Daarom willen we niet alleen aandacht voor de problemen van het kind zelf, maar ook voor de omgeving van het kind, zoals de thuissituatie en de buurt. En we willen jeugdzorg die zo licht mogelijk is, en die alleen zwaar is als dat echt nodig is.

- Het voorkomen van hardnekkige problemen bij kinderen en jongeren is **een taak van de hele samenleving**. Zo zorgen we dat jeugdzorg niet het enige antwoord hoeft te zijn.
- We **versterken gezinnen, buurten en scholen**, zodat zij hulp kunnen bieden voordat jeugdzorg nodig is. We kijken naar wat de omgeving van het kind nodig heeft en bieden stabiliteit, bestaanszekerheid, begeleiding, onderwijsondersteuning en vertrouwen. Pas daarna komt aanvullende zorg in beeld.
- We **versterken de sociale basis** in wijken en dorpen door te investeren in toegankelijke opvoedondersteuning, ouder-kindcentra en andere buurtinitiatieven.

- Geen kind ontwikkelt hetzelfde. Niet alles wat anders is, is een zorgvraag. Veel kan **op school worden opgelost** als scholen hiervoor de ruimte, tijd en geld krijgen. D66 wil scholen die ruimte geven → *Lees hier meer standpunten over onderwijs.*
- We investeren in **goede lonen, betere begeleiding en minder papierwerk** voor jeugdzorgmedewerkers.
- We werken aan beleid voor jeugd en gezinnen dat domeinen overstijgt, bij alle ministeries en bestuurslagen: van wonen tot onderwijs, van sociale zekerheid tot jeugdcriminaliteit.
- **Gemeenten krijgen de ruimte** én de middelen om preventie lokaal te regelen, met landelijke spelregels die kwaliteit, transparantie en samenwerking verbeteren.
- We organiseren **zorg en financiering rondom het gezin**, in plaats van uit te gaan van het aanbod. Professionals krijgen meer ruimte voor hun werk en minder registratiedruk. We gaan uit van vertrouwen.

3.4. Mentaal sterk

Mentale gezondheid is belangrijk voor hoe we denken, voelen en doen, en vormt de basis voor een fijn en evenwichtig leven. Steeds meer mensen, vooral jongeren, ervaren mentale druk. Dat kan komen door geldzorgen, eenzaamheid, nare gebeurtenissen, weinig zelfvertrouwen of lichamelijke klachten. Jongeren zijn extra gevoelig voor prestatiedruk, financiële stress en zorgen over de toekomst of onrust in de wereld. D66 vindt dat mentale gezondheid en psychiatrische zorg meer aandacht moeten krijgen en een vast onderdeel moeten zijn van het gezondheidsbeleid. Want mentale en lichamelijke klachten beïnvloeden elkaar.

- Een mentaal gezonde samenleving begint met een **sterke basis**. Mensen die zich veilig voelen, toekomstperspectief hebben, gezien worden en kunnen meedoen op school, op het werk en in hun buurt, zijn veerkrachtiger.
- D66 investeert in **wat mensen mentaal sterk maakt**: sport, cultuur, goed onderwijs, publieke ruimte, bestaanszekerheid en gelijke kansen.
- Iedereen die psychische hulp nodig heeft, moet snel passende zorg krijgen. Nu worden problemen erger door lange wachtlijsten in de ggz. Daarom wil D66 de **wachtlijsten in de ggz verkorten** en de toegang tot passende zorg vergemakkelijken. Wie wel moet wachten, krijgt in de tussentijd laagdrempelige ondersteuning.
- Veel mensen kampen met mentale problemen, die in sommige gevallen zelfs leiden tot (een wens tot) zelfdoding. Daarom wil D66 **brede aandacht voor mentale gezondheid** en

investeren in psychologische hulp. Het gesprek over mentale gezondheid stimuleren we, om zo taboes te doorbreken en suïcides te voorkomen. Daarbij is er oog voor bijvoorbeeld verschillen in cultuur, leeftijd, gender en achtergrond.

- Er komt meer regie in de opvang en bemoeizorg om **zorg aan verwarde personen en verslaafden** in de wijk te versterken.

3.5. Jouw leven, jouw keuze

Technologie en medische wetenschap ontwikkelen zich razendsnel en brengen steeds nieuwe ethische vragen met zich mee. Wat vandaag ondenkbaar lijkt, kan morgen de norm zijn. Ook op medisch-ethische thema's laat D66 haar diepste waarden spreken: vrijheid van het individu en het recht op zelfbeschikking. De overheid is er om mensen te ondersteunen bij het maken van hun eigen keuzes over hun lichaam, leven en gezondheid.

D66 staat voor een samenleving waarin ieder mens het recht heeft om zelf te beslissen over het begin en het einde van het leven, over vruchtbaarheidsbehandelingen en ouderschap, over identiteit en medische behandelingen. Dat vraagt om politiek die niet wegkijkt van lastige vragen, maar die morele moed toont en menselijk maatwerk biedt. Geen regels gebaseerd op angst of dogma's, maar op mededogen, redelijkheid en vertrouwen in autonomie.

We kiezen ervoor om de mogelijkheden van technologie en biomedische wetenschap te omarmen, met ruimte voor verschil én bescherming van kwetsbare mensen. Want echte vrijheid betekent ook dat je – zelf of samen met je naasten – mag beslissen op het moeilijkste moment in het leven.

Daarom pleit D66 voor:

- We leggen de **toegang tot abortus en euthanasie** expliciet vast in de Grondwet.
- Een wettelijke regeling voor hulp bij een **voltooid leven**.
- **Verruiming van de euthanasiewet**, ook bij psychisch lijden en dementie.
- Snellere toegang tot **stervenshulp via expertisecentra**.
- Het volledig **uit het strafrecht halen van euthanasie**.
- Het volledig **uit het strafrecht halen van abortus**.
- Ruimte voor **verantwoord embryo-onderzoek**.

Meer weten?

Op pagina 41 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **gezondheid en zorg** waarmaken.

Hoofdstuk 4

Onderwijs en wetenschap

Onderwijs en wetenschap

Gratis kinderopvang**Goed lezen, schrijven en rekenen****Later selecteren****Deltaplan schoolgebouwen****Hogere basisbeurs**

Je bent nooit te oud om te leren. Vanaf je eerste schooldag tot lang na je pensioen moet je jezelf kunnen blijven ontwikkelen en je talent en de wereld kunnen blijven ontdekken. Onderwijs geeft je de vrijheid om te dromen en te kiezen welke nieuwe wegen je in wil slaan voor de toekomst. En goed onderwijs vormt de onmisbare basis voor onze samenleving en liberale democratie. Het draagt de belofte van de grote gelijkmaker in zich: dat je kansen niet afhangen van waar je wieg stond.

Maar die belofte wordt nu nog lang niet altijd waargemaakt. Door het lerarentekort vallen te vaak lessen uit. En te veel leerlingen gaan van school zonder goed te kunnen lezen, schrijven en rekenen. Tussen scholen zijn de verschillen groot: sommige scholen blinken jaar na jaar uit, andere blijven structureel achter. Jongeren worden te vroeg vastgezet in keuzes die hun kansen later bepalen. Leraren zijn te veel tijd kwijt aan bijzaken die niets met lesgeven te maken hebben. En scholen missen rust en een visie voor de lange termijn, omdat het beleid steeds verandert.

D66 doorbreekt dit. Dat doen we door te kiezen voor hoge verwachtingen, gelijke kansen en goede gebouwen om in te leren. Kinderen en jongeren krijgen meer tijd om hun talent te ontdekken, doordat we later selecteren en onderwijs op maat écht laten werken. Leraren krijgen het vertrouwen en de ruimte in hun vak. Studenten krijgen meer zekerheid, zoals met een hogere aanvullende beurs voor mbo'ers en meer studentenhuysvesting. We investeren in goede schoolgebouwen die ook duurzaam en toegankelijk zijn en we versterken digitale vaardigheden én vergroten het leesplezier. En we investeren in mbo's, hogescholen en universiteiten, zodat we ook de toekomst aankunnen. Zo bouwen we aan onderwijs waar mensen altijd blijven leren, op een manier die bij ze past, van nul tot honderd jaar.

4.1. Talent van elk kind op één

We geloven in het talent van ieder kind en iedere jongere. Onderwijs moet kinderen helpen om dat talent te ontdekken en te gebruiken, zodat ze vrijer zijn en volop deel kunnen nemen aan de samenleving. Daarom investeren we vanaf het allereerste begin: in je ontwikkeling, in kennis en basisvaardigheden, in onderwijs op maat dat bij je past én in de mensen die het onderwijs dragen. En dat stopt niet na school: we maken het mogelijk dat iedereen, ook later in je loopbaan, kan blijven leren. → *Lees hier meer standpunten over de arbeidsmarkt*

- We zorgen voor een **sterke basis voor ieder kind**. Lessen in taal, rekenen, burgerschap en digitale vaardigheden zijn het belangrijkste. De vaardigheden in taal en rekenen nemen al jaren af. Dat moet beter. Iedere school krijgt een volle **schoolbibliotheek**.
- Te veel kinderen beginnen met een achterstand op de basisschool. Daarom investeren we vanaf het allereerste begin in een stevige basis en in sociale ontwikkeling. Want juist jonge kinderen hebben structuur nodig, een rijke plek om te leren en contact met leeftijdsgenoten. We bouwen aan **één publieke voorziening voor alle kinderen van 1 tot 15 jaar**. Daarin kan ieder kind, in eigen tempo en vanuit de eigen achtergrond, groeien. Zo verdwijnt ook het verschil tussen kinderopvang en peuteropvang of voor- en vroegschoolse educatie.
- Op weg naar deze publieke voorziening maken we de **kinderopvang bijna gratis**. Elk kind krijgt toegang tot vijf dagen opvang per week. Dat geldt ook voor kinderen van wie één ouder werkt.
- Waar je geboren bent en opgroeit, mag niet bepalen welke verwachtingen het onderwijs van je heeft. We doorbreken hardnekkige patronen van lage verwachtingen. We werken vanuit **hoge verwachtingen van ieder kind**, ongeacht je achtergrond. Dat doen we vanaf de eerste stappen op de kinderopvang tot aan het eindexamen. Hetzelfde geldt voor leraren, onderwijsassistenten, schoolleiders én bestuurders. In deze cultuur van hoge verwachtingen combineren we een rijk schoolprogramma met sterke basisvaardigheden in taal, rekenen en burgerschap.
- We moedigen scholen aan om samen te werken met sportclubs, muziekverenigingen en andere organisaties in de buurt. Op zo'n **brede buurtschool** krijgen kinderen ook na schooltijd de kans om zich te ontwikkelen.
- We investeren in gelijke kansen op school. Daarom herstellen we het budget om **onderwijsachterstanden aan te pakken**. Dat is belangrijk voor programma's zoals de brede brugklas en de hulp voor kwetsbare leerlingen in het voortgezet onderwijs.
- In Nederland krijgen veel kinderen en jongeren geen onderwijs. Zij zitten thuis. Dat is voor D66 onacceptabel. Wij vinden dat alle kinderen en jongeren **leerrecht** hebben. Als je niet vijf dagen in de week naar school kunt, vinden we andere mogelijkheden, zoals een flexibele tussenvorm tussen thuis en op school zijn. Zo bieden we leerlingen die het moeilijk hebben, of die nu al thuis zitten, de ruimte om te leren in hun tijd, op een passende plek en met een eigen leerprogramma.
- D66 wil dat kinderen zoveel mogelijk **samen naar school** kunnen gaan. Onderwijs moet voor ieder kind passend zijn. Dat vraagt om genoeg leraren, ondersteuners, kennis en ruimte. Daar wil D66 sneller voor zorgen.

- Als een kind zich anders ontwikkelt dan verwacht, is dat niet altijd meteen een probleem waar zorg voor nodig is. Er zou ook geen diagnose nodig moeten zijn om hulp te kunnen organiseren. De leraar is geen zorgverlener. Daarom krijgen scholen ruimte en geld om **ontwikkelingsprofessionals** aan te nemen. Zij kunnen als deel van het schoolteam, leraren helpen om leerlingen die dat nodig hebben te ondersteunen.
- D66 wil dat jongeren pas rond de leeftijd van 15 jaar kiezen welke route dan het best bij ze past. Tot die tijd zitten ze in **brede brugklassen**. Zo krijgen ze langer de tijd om zich te ontwikkelen. Hiermee verkleinen we ook het probleem van een te laag schooladvies.
- Goed onderwijs begint bij **goede leraren en schoolleiders**. Zij zijn de spil van het onderwijs. Leraren krijgen de tijd, ruimte en het vertrouwen om zich te ontwikkelen en les te geven vanuit hun professionele kracht.
- Doorbraken in het onderwijs zijn nodig om de kwaliteit van onderwijs te verbeteren. Werken in het onderwijs moet daarom meer lonen. **D66 verhoogt de lerarensalarissen** en zorgt voor betere doorgroeimogelijkheden in het primair en voortgezet onderwijs en in het MBO. Door de status van leraren in onze samenleving te verbeteren, maken we het aantrekkelijker om in het onderwijs te werken en zal de kwaliteit van het onderwijs ook toenemen.
- We zorgen dat pabo's voldoen aan landelijke kwaliteitseisen voor eindniveau en inhoud, en **versterken de academische pabo** zodat onderzoek en bewezen effectieve methodes sneller de klas bereiken. Dat verbetert het onderwijs en versterkt de professionele status van het leraarschap.
- We investeren in scholen waar veel **kinderen met een achterstand** zitten. Juist daar is het tekort aan leraren het grootst.
- We **versterken het vmbo** en geven extra steun aan de groep kwetsbare leerlingen, vooral in de basisberoepsgerichte leerweg. We versterken de basisvaardigheden. We zorgen ook voor meer waardering van vaardigheden die gericht zijn op de praktijk.
- D66 introduceert een vergoeding voor **leraren in opleiding**, zodat het aantrekkelijker wordt om voor het vak van leraar te kiezen. Dat is belangrijk om het lerarentekort te verminderen.
- Ook als je in het onderwijs werkt, ben je zelf nooit uitgeleerd. D66 wil dat scholen de onderwijstijd zo inrichten dat er binnen de school genoeg tijd is voor bijscholing en ontwikkeling. Er komt **één nationale academie** voor iedereen in het onderwijs, van leraren, onderwijsassistenten tot schoolleiders. Zo wordt de werkdruk voor leraren lager en kunnen zij met de beste kennis en praktijkervaring hun vakkennis opbouwen. Dit maakt het beroep aantrekkelijker, bijvoorbeeld voor jongeren en zij-instromers.

- Veel schoolgebouwen zijn oud, slecht onderhouden en slecht geventileerd. Leerlingen en leraren hebben daar last van: hitte en fijnstof hebben invloed op hoe goed je kunt leren. D66 wil een groot, **landelijk plan om schoolgebouwen te renoveren of nieuw te bouwen**. We beginnen met zo'n 5000 schoolgebouwen die zijn gebouwd tussen 1950 en 1990. Deze gebouwen zijn daarna ook rolstoelvriendelijk en hebben bijvoorbeeld een rustruimte. Het is de grootste vernieuwing sinds de wederopbouw.

4.2. Elke student doet mee

Studeren op het mbo, de hogeschool of aan de universiteit zou een tijd moeten zijn waarin je groeit, nieuwe mogelijkheden ontdekt en een goede basis legt voor je toekomst. Maar te vaak lopen studenten vast door stress over geld, druk om te presteren en een gebrek aan betaalbare huizen. De mentale gezondheid van studenten staat al jaren onder druk. Het mbo, hbo en wo worden nog altijd ongelijk gewaardeerd. Dat moet anders. D66 kiest voor een studietijd waarin iedereen kan leren en leven, zonder torenhoge schulden. En waar mbo'ers, hbo'ers en wo'ers elkaar ontmoeten, ook in de collegezaal.

- D66 **verhoogt de basisbeurs** met €166 euro per maand, zodat studenten beter kunnen rondkomen. Een **mbo-student krijgt dezelfde aanvullende beurs** als een student aan de hogeschool of universiteit.
- D66 wil het aantal **laaggeletterde volwassenen in tien jaar halveren**. Zo kunnen mensen zichzelf goed redden, krijgen ze meer zelfvertrouwen en kunnen ze beter meedoen.
- De rente op de studieschulden zetten we vast op **maximaal 2,5%**. Zo hoeven studenten hun werkende leven niet te beginnen met een hoge rekening. De 'pechgeneratie' betaalt geen rente over de studieschuld.
- **We schaffen het bindend studieadvies (BSA) in zijn huidige, rigide vorm af**. Het wordt vervangen door een systeem van begeleidend studieadvies, waarbij de regie ligt bij de opleidingen zelf. Een eventuele bindende norm voor het eerste jaar is alleen mogelijk met expliciete instemming van de studentenraad en medezeggenschap.
- We **verbeteren het studentenwelzijn**. We investeren in studentpsychologen en zetten daarnaast meer in op preventie.
- We bouwen veel meer **studentenhuizen** voor alle studenten: mbo, hbo en wo. Bestaande gebouwen worden omgebouwd naar studentenhuizen. We versoepelen de regels voor kamerverhuur. We maken het makkelijk om huizen te splitsen en te delen. → *Lees hier meer standpunten over wonen*

- Wij willen een eerlijke stagevergoeding voor elke student. Daarom komt er een **wettelijke minimum stagevergoeding**, die werkgevers betalen. Er mag geen verschil bestaan tussen stages in het mbo, hbo en wo. We accepteren geen stagediscriminatie en voeren daarom een geen-pardon beleid. Elke onderwijsinstelling krijgt een meldpunt voor stagediscriminatie.
- **Mbo-studenten krijgen dezelfde toegang** tot studentenhuisvesting, dezelfde voordelen voor studenten en toegang tot sport, cultuur en verenigingen als hbo en wo-studenten.
- Om kansengelijkheid te versterken worden de verschillende **selectiecriteria voor opleidingen** eenduidiger.
- Alle onderwijsinstellingen worden verplicht hun **gebouwen en het digitale onderwijsaanbod toegankelijk** voor iedereen te maken.
- **Internationalisering** in het onderwijs is waardevol. Het helpt studenten de wereld te begrijpen. Verschillende culturen en achtergronden maken gesprekken en debatten rijker. Dat hoort bij goed onderwijs. Daarom wil D66 dat onderwijsinstellingen de ruimte hebben om zelf te bepalen hoe zij met internationalisering omgaan. Wel moeten zij blijven zorgen voor huisvesting en een fijne leefomgeving.
- Veel **regionale onderwijsinstellingen** leunen nu sterk op internationale studenten voor hun financiering. Dat komt deels door het huidige bekostigingssysteem, waarin het aantal studenten zwaar meetelt, terwijl het aantal studenten uit de regio daalt. D66 wil dat onderwijsinstellingen niet afhankelijk zijn van internationale instroom om financieel rond te kunnen komen. Daarom passen we het systeem aan: een groter vast bedrag per instelling en een kleiner bedrag per student. Zo kunnen regionale onderwijsinstellingen ook bij minder studenten goed onderwijs blijven geven.
- D66 wil sterkere **medezeggenschap** van studenten en docenten. Daarom komen er landelijk betere regels voor vergoedingen, faciliteiten en voorwaarden.

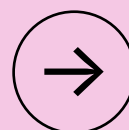
4.3. Vrije wetenschap, sterke toekomst

Wetenschap en innovatie bepalen hoe onze toekomst eruitziet: of je stroom straks duurzaam is, kanker beter behandelbaar wordt en oudere mensen dankzij slimme technologie langer thuis kunnen wonen. Daarom draaien we eerdere bezuinigingen terug én investeren we fors meer. We zorgen dat wetenschappers vrij en veilig kunnen werken en brengen het onderzoek dichterbij de mensen.

- D66 wil dat Nederland weer koploper wordt in onderzoek en innovatie. Daarom draaien we eerdere bezuinigingen terug én **investeren we extra** in de wetenschap. Een groot deel van dit geld gaat direct naar universiteiten, hogescholen en onderzoeksinstituten. Zo krijgen zij de ruimte voor het onderzoek dat nodig is.
- D66 wil een goede balans tussen onderzoek met en zonder directe praktische toepassing. Daarom komt er **meer ruimte voor vrij onderzoek** dat niet wordt gestuurd door beleid of anderen buiten de wetenschap. We zorgen hierbij voor een eerlijke verdeling tussen de verschillende wetenschapsgebieden. Op het mbo en het hbo komt meer aandacht voor **onderzoek dat op de praktijk gericht is**.
- Te veel onderzoekers werken jarenlang op tijdelijke contracten. Dat zorgt voor veel onzekerheid en maakt dat wetenschap moeilijk te combineren is met het privéleven. D66 wil daarom **meer vaste aanstellingen bij universiteiten**.
- Onderzoek dat is gefinancierd met publiek geld moet voor iedereen vrij te lezen en **toegankelijk** zijn.
- Er komt meer geld voor **wetenschapscommunicatie**, zodat ook mensen buiten de wetenschap de kans krijgen om betrokken te zijn.
- De **promotiebeurs voor leraren** in het voortgezet onderwijs komt weer terug. Zo versterkt D66 de verbinding tussen onderwijs en wetenschap en helpen we leraren zich verder te ontwikkelen.
- Academische vrijheid wordt wereldwijd steeds vaker aangevallen. D66 wil **internationaal toptalent** naar Nederland halen. We zetten ons ook in om wetenschappelijk talent in Nederland te houden. Dat past bij Nederland als land van vrijheid, tolerantie en toponderzoek.
- Ook de **veiligheid en vrijheid van de wetenschap** in Nederland is niet vanzelfsprekend. D66 staat pal voor de onafhankelijke wetenschap. Wetenschappers moeten hun werk kunnen doen zonder angst voor intimidatie, censuur of ontslag. Ook beschermen we onze kennis en technologie beter tegen de druk van geopolitieke spanningen en misbruik.
- Voor docenten en onderzoekers wordt het makkelijker om met een **Erasmusbeurs** aan een buitenlandse universiteit te werken. Want internationale uitwisseling van kennis en onderzoek is waardevol.

Meer weten?

Op pagina 61 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **onderwijs en wetenschap** waarmaken.

Hoofdstuk 5

Klimaat, energie en economie

Klimaat, energie en economie

Eerlijke prijzen**Lagere energierekening****Ruimte om duurzaam te ondernemen****Geen fossiele subsidies****Nederland koploper digitale technologie****Leven lang ontwikkelen**

Een leefbare aarde en een sterke economie kunnen hand in hand gaan. Maar als we blijven groeien ten koste van het klimaat, hollen we onze welvaart juist uit. Daarom kiest D66 voor een doorbraak: naar een economie die bloeit binnen de grenzen van de planeet. Dat vraagt om keuzes. We stoppen met wat ons tegenhoudt: vervuilende productie, fossiele subsidies, de macht van grote techbedrijven en werk waarvan je niet kunt rondkomen. En we investeren in wat ons vooruithelpt: wind op zee en zon op daken, ondernemers in duurzame diensten en producten, technologie die maatschappelijke problemen helpt oplossen en mensen die kunnen meebewegen naar het werk van morgen.

De economie van de toekomst ligt binnen handbereik. Hoe meer mensen kiezen voor duurzame producten en diensten, hoe groter de kansen voor ondernemers om daarop in te spelen en hun bedrijf te laten groeien. Van de bakker op de hoek tot de innovatieve startup: ondernemers helpen ons vooruit. Zij verdienen meer steun en ruimte met een gezond ondernemersklimaat. We bieden ondernemers meer rust en voorspelbaarheid om een succes te kunnen maken van hun bedrijf. Al 82% van de ondernemers is bezig met verduurzamen. Zij krijgen bij ons de wind in de rug, want D66 zorgt dat deze inzet loont. Echte prijzen maken ruim baan voor wat wél werkt. En wie innoveert, kan doorbreken naar Europese en internationale markten.

De uitdagingen zijn groot: de aarde warmt op, de natuur gaat kapot, arbeidsmigranten worden nog te vaak uitgebuit. Overal zijn tekorten aan mensen die het werk kunnen doen. Maar de kansen zijn minstens zo groot – als we ze durven pakken. D66 kiest voor een groene economie waarin mensen, milieu en natuur centraal staan. Dat betekent ook: niemand blijft achter. Iedereen moet mee kunnen komen. Daarom maken we ruimte om te leren, om duurzaam te wonen en te reizen én om een zeker en goed inkomen te verdienen. Zo bouwen we een economie van de toekomst, voor ondernemers, werknemers en de planeet.

5.1. Vooruit voor het klimaat

Stel je een Nederland voor waar je kinderen buiten spelen in schone lucht. Waar je energierekening laag blijft omdat we zelf groene stroom opwekken. En waar nieuwe banen

ontstaan in de isolatie van huizen, bouw van windmolens en groene industrie. Dat kán. We hebben de kennis, de technologie en de mensen om het te doen. Maar dan moeten we nu versnellen, want de aarde warmt op en de gevolgen voelen we al. D66 brengt Nederland terug op koers voor de klimaatdoelen van 2030, 2040 en 2050. In 2030 is er 55% minder uitstoot van broeikasgassen, in lijn met de door minister Jetten ingevoerde Klimaatwet. In 2040 is dat 90% minder, overeenkomstig met de doelstelling van de EU, en in 2050 is Nederland klimaatneutraal. Dit leggen we vast in de Klimaatwet. D66 blijft daarbij streven naar klimaatneutraliteit in 2040. We verzwaren het elektriciteitsnet, leiden technisch talent op en geven ruimte aan dorpen, buurten en coöperaties om zelf energie op te wekken. Deze omslag vraagt om lef, maar levert ons meer op dan het kost.

Goedkope en schone stroom, van ons allemaal

Onze energie moet voor iedereen betrouwbaar, betaalbaar en beschikbaar zijn. En D66 wil voor onze energie niet meer afhankelijk zijn van foute regimes. Daarom kiezen we voor een slimme mix van zon, wind, groene waterstof en andere bronnen.

- We stoppen zo snel mogelijk met het **importeren van gas**, en vloeibaar gas in het bijzonder, van landen met autoritaire leiders.
- We geven de grootste prioriteit aan de **verzwaring van het elektriciteitsnet**.
- De energietransitie loopt vast zonder voldoende ruimte op het net. Daarom mogen **netbeheerders sneller investeren**. Ze worden verantwoordelijk voor genoeg netcapaciteit, die aansluit bij onze klimaatdoelen.
- De energietransitie vraagt snelheid, maar veel van de procedures die er nu zijn, vertragen juist. Om die reden wil D66 dat **procedures voor vergunningen korter en efficiënter worden**. → *Lees hier meer standpunten over ruimtelijke ordening*
- We zorgen voor **extra technisch personeel**. Ook maken we het mogelijk dat mbo'ers uit heel Europa aan de slag kunnen.
- We investeren uitgebreid in windmolens op zee en op land, in zonnepanelen op daken, bedrijventerreinen en restgronden zoals bermen. **Wind op zee wordt de basis van schone energie**. Daarbij investeren we uitgebreid in energie-opslag om netcongestie te verminderen.
- Groene energie is onze eerste keuze, maar dit kent grenzen. We sluiten daarom geen technologie uit. We blijven openstaan voor alternatieven zoals **kernenergie**, mits dit doelmatig is.
- Voor een stabiel Europees energiesysteem zonder CO₂-uitstoot zetten we ons in voor een betere aansluiting van Nederland op **stroommarkten** in omliggende landen.

- We stoppen met het verbranden van hout om stroom op te wekken. We stoppen stap voor stap met de inzet van **biomassa voor elektriciteit**. Alleen hoogwaardig gebruik van reststromen blijft toegestaan, bijvoorbeeld als grondstof voor nieuwe producten of in sectoren zonder groen alternatief.
- Opdat de leveringszekerheid van elektriciteit gewaarborgd blijft, blijven **moderne gascentrales zo lang open als nodig**.
- Nederland neemt het voortouw voor een **sterk Europees energiesysteem**. We willen samen met andere landen stroomnetwerken delen en energieopslag organiseren. Ook werken we samen aan wind op zee, groene waterstof en betrouwbare netwerken onder de Noordzee.
- **Gaswinning** in de overige kleine velden op land en onder de Waddenzee wordt volledig afgebouwd en niet uitgebreid.

Iedereen doet mee, niemand blijft achter

De klimaatcrisis raakt ons allemaal, maar niet iedereen even hard. Daarom zorgt D66 voor een eerlijke verdeling van de kosten en de opbrengsten van de energietransitie. Zo maken we de omslag naar schone energie socialer en rechtvaardiger.

- We **luisteren** naar de groepen die het hardst door de klimaatcrisis geraakt worden, zoals vrouwen, jongeren en Inheemse groepen.
- We ondersteunen mensen met **lage inkomens bij verduurzaming van hun woning**. Denk aan subsidies, persoonlijk advies en energiecoaches. Zo daalt de energierekening en stijgt het wooncomfort.
- Voor de vele mensen voor wie de rekening nú al onbetaalbaar is, maakt D66 het Noodfonds Energie structureel en het budget groter. Zo blijft **niemand in de kou** terwijl we de energietransitie versnellen.
- We gaan sneller aan de slag om **alle huizen in Nederland energiezuinig** te maken. Dat is goed voor de portemonnee en voor het klimaat. De overheid gaat actief stimuleren dat wooneigenaren en verhuurders gaan investeren in warmtepompen, zonneboilers en warmtenetten. → *Lees hier meer standpunten over wonen*
- **Iedereen kan meedoen met zonne-energie**, of je nu wel of geen eigen dak hebt dat daar geschikt voor is. We zorgen voor manieren om zonnepanelen te huren. En we helpen energiecoöperaties die bijvoorbeeld buurtbatterijen of een project met zonnepanelen willen opzetten.

- **De energiebelasting wordt gesaldeerd** om stapelen van energiebelasting te voorkomen en daarmee gereguleerd gebruik van thuisbatterijen en vehicle to grid (v2g) te stimuleren.
- Inwoners krijgen **een aandeel in lokale energieprojecten**. Bewoners kunnen delen in de opbrengst van energie en krijgen daar zeggenschap over via coöperaties of participatiefondsen.
- We willen mensen **om- en bijscholen voor vergroening**. Mensen uit de fossiele industrie krijgen begeleiding naar werk in de energietransitie. Het wordt aantrekkelijker om technisch onderwijs te volgen.

Van fossiele naar groene industrie

De industrie veroorzaakt een groot deel van de uitstoot in Nederland. Dat moet omlaag. D66 kiest daarom scherp: wie kan vergroenen met een houdbaar verdienmodel, moet dat ook doen. Een gezonde economie bestraft vervuiling en beloont werk. De overheid helpt waar dat nodig is, met slimme prikkels, infrastructuur en minder papierwerk. En we zijn ook eerlijk en realistisch: niet elke industrie past op elke plek.

- D66 stelt **duidelijke grenzen aan vervuilende industrie**. Duurzaamheid is de norm en vervuiling krijgt een voorspelbare prijs: de 'echte' prijs. Vervuilende bedrijven zullen hierdoor fors investeren in een energiezuinige en schone productie.
- D66 wil **fossiele subsidies sneller afbouwen** en geeft ruimte aan duurzame innovatie. Dit bespaart miljarden euro's en zorgt voor een gelijk speelveld voor duurzame bedrijven.
- Om de fossiele subsidies sneller af te bouwen wordt een **vlaktaks voor energiebelasting op aardgas en elektriciteit** ingevoerd. Dit ter vervanging van het degressieve stelsel van energiebelasting. Door deze vlaktaks wordt dit stelsel eenvoudig om uit te voeren en te controleren door de belastingdienst. Tevens zorgt de vlaktaks voor klimaatrechtvaardigheid tussen grote bedrijven, het MKB en de huishoudens. D66 zal in Europa motiveren om daar ook de vlaktaks op energiebelasting door te voeren.
- We stellen **per sector een duidelijke einddatum voor fossiele technieken** en we maken duidelijke plannen voor de overstap naar duurzame alternatieven. Zo weten bedrijven waar ze aan toe zijn en kunnen investeerders duurzame keuzes maken. De overheid zorgt voor de juiste voorwaarden: van vergunningen en netaansluiting tot passende regels.
- D66 wil dat Nederland **vooroploopt in de schone maakindustrie**: van circulaire bouwmaterialen en groene chemie tot biobased plastics en groene waterstof. Dit zijn sectoren waar innovatie, infrastructuur en afzetmarkt samenkomen.

- Daarbij zetten we tegelijkertijd in op **gelijke regels in Europa**, zodat bedrijven in Nederland niet worden benadeeld ten opzichte van bedrijven in andere EU-landen. Zo zorgen we dat verduurzaming loont en voorkomen we dat landen elkaar naar steeds lagere milieustandaarden duwen om goedkoper te zijn.
- **Import** is soms verstandiger dan miljardensubsidies aan bedrijven verstrekken om hier duurzaam te produceren. Juist in Zuid-Europa en het Mondiale Zuiden leveren investeringen in vergroening vaak méér klimaatwinst op, bijvoorbeeld omdat de kosten lager zijn. Werknemers uit de oude industrie laten we niet los. Zij krijgen hulp om de overstap te maken naar werk in de sectoren van de toekomst.
- We bouwen **mondiale klimaatcoalities**. De meeste uitstootreductie valt buiten Europa te behalen. Daarom koppelen we handels- en samenwerkingsafspraken aan CO₂-reductie in die landen. Zo werken we samen aan een wereldwijde transitie die iedereen vooruithelpt.

Hergebruik als nieuwe standaard

Grondstoffen raken op en afvalverwerking kost energie en ruimte. D66 zorgt dat producten en materialen steeds opnieuw gebruikt worden, in plaats van verspild. Dat is goed voor milieu, onze portemonnee én onze economie.

- In 2050 is Nederland **volledig circulair**. In 2030 is het gebruik van nieuwe grondstoffen al gehalveerd. Overheden geven het goede voorbeeld: in 2035 is minstens de helft van hun aanbestedingen circulair en in 2045 alles. We maken **per sector circulaire doelen**, zoals voor de bouw, textiel, plastics en metalen. Daarmee stimuleren we innovatie, zorgen we dat iedereen bijdraagt en dat sectoren gericht kunnen verduurzamen.
- Producenten blijven **verantwoordelijk voor hun producten**, van introductie en verkoop tot hergebruik of recycling aan het einde van de levensduur.
- Gebouwen krijgen een **materialenpaspoort**. Daarin staat precies welke materialen zijn gebruikt. Zo gaan productiematerialen later niet verloren en kunnen ze worden hergebruikt.
- We zorgen dat **producenten verantwoordelijk zijn voor het afvalbeheer** van de producten die ze in Nederland verkopen. Ook stellen we eisen aan hoe goed producten te repareren zijn.
- **Kritieke grondstoffen** zijn essentieel voor onze economie. In de praktijk zijn we afhankelijk van internationale productieketens. Europees zetten we in op het verbieden van

wegwerpartikelen met kritieke materialen, zoals vapes of thermometers. Nationaal investeren we in recyclingcapaciteit om deze grondstoffen in de Nederlandse en Europese economie te houden.

- Om reparatie aantrekkelijker te maken, hanteren we het **lage BTW-tarief voor reparaties**, zoals schoenmakers en telefoonreparaties.
- Elk product krijgt een **digitaal paspoort** met informatie over de herkomst en samenstelling van het product, en hoe het te recyclen is. Hiermee dringen we ook fast fashion terug.
- Er komt een nationaal **actieplan tegen ultrafast fashion**, dat aansluit bij de Europese textielstrategie.
- We treden op tegen bedrijven die zich groener voordoen dan ze zijn (**greenwashing**). We verminderen het aantal groene keurmerken. De keurmerken die overblijven krijgen strengere standaarden en worden beter gecontroleerd. Bedrijven die mensen misleiden met valse claims worden hard aangepakt met boetes.

Grote plannen, groots investeren

Onze ambities voor het klimaat, voor energie, technologie, innovatie, water en voor bodem vragen om durf en langetermijndenken. D66 kiest voor slimme investeringen die ons sterker, schoner en onafhankelijker maken. We willen een **Nationale Investeringsbank voor grote transitities**. Deze publieke instelling krijgt meer middelen en een breed mandaat. Het Nationaal Groeifonds, dat we hervormen, wordt onderdeel van de Nationale Investeringsbank. Ook mkb'ers krijgen toegang. En de middelen worden beschikbaar in het hele Koninkrijk, inclusief het Caribisch deel.

De bank investeert in wat Nederland vooruithelpt: van verzwaring van het elektriciteitsnet tot warmtenetten in dorpen en steden, van circulaire productie tot herstel van bodem en water. Ook ondersteunt de bank de opschaling van bijvoorbeeld groene waterstof, digitale autonomie, duurzame defensiecapaciteit en technologische innovatie. Zo bouwen we aan de toekomst van Nederland – ecologisch én strategisch.

5.2. Technologische innovatie voor maatschappelijke missies

D66 wil dat technologie bijdraagt aan een veilige, eerlijke en groene samenleving. Maar dan moeten we af van onze afhankelijkheid van grote techbedrijven die winst maken met onze

aandacht, data en verslaving. Grote techbedrijven bedreigen onze democratie en de sociale samenhang. Europa is wakker geschud: we zullen een eigen Europese techindustrie moeten bouwen, die goed is voor de maatschappij in plaats van die te verstoren. Om dat te bereiken, moeten we veel productiever en innovatiever worden. D66 ziet kansen voor Nederlandse bedrijven om hierin voorop te lopen. Zo bouwen we aan technologische vooruitgang die mensen verbindt, gelijke kansen biedt en goed is voor de economie.

- We investeren in innovatie die écht het verschil maakt voor de samenleving en op de lange termijn loont. Daarom richten we ons op een aantal duidelijke **maatschappelijke missies**, zoals voor een circulaire economie, digitale weerbaarheid en fysieke veiligheid.
- D66 wil een **bewindspersoon voor Technologie en Innovatie**, met een eigen begroting en een stevig mandaat. Daarmee zorgen we voor focus en regie binnen de overheid om onze maatschappelijke doelen te bereiken. Want technologie en innovatie zijn te belangrijk om versnipperd te blijven over verschillende ministeries.
- Nederland loopt internationaal voorop in **sleuteltechnologieën**. D66 wil die voorsprong benutten om onze maatschappelijke uitdagingen te helpen oplossen. We stimuleren deze belangrijke technologieën met subsidies en inkoop van de overheid. Samen met bedrijven en onderzoekers maken we ambitieuze plannen voor de lange termijn.
- Voor de sleuteltechnologieën vormen we **regio's** waarin kennisinstellingen, start-ups en gevestigde bedrijven elkaar sterker maken en samenwerken. Zo kunnen zij samen hun innovaties naar een volgend niveau tillen.
- We **stimuleren onderzoek en ontwikkeling (R&D)**. We werken toe naar de Lissabon-overeenkomst van 3% van het bruto binnenlands product naar onderzoek en ontwikkeling.
- Door **zelf de eerste klant** te zijn (launching customer), kan de overheid invloed hebben op innovatie, het goede voorbeeld geven, nieuwe markten openen en de impact van investeringen groter maken.
- D66 wil meer **ruimte voor innovatief ondernemerschap**. Veel innovatieve ondernemers komen nu vaak niet verder door een gebrek aan kapitaal of toegang tot klanten. D66 wil Nederlandse ondernemers de ruimte geven om te groeien. We zorgen dat Nederlandse innovaties makkelijk kunnen groeien binnen Europa. En we helpen ze aan financiering via de Europese kapitaalmarkt. Zo zorgen we dat onze Europese waarden stevig staan.
- **Open source** speelt hierin een sleutelrol: het vergroot samenwerking, versnelt innovatie en zorgt dat kennis breed toegankelijk blijft voor de samenleving.

5.3. Ruimte om te ondernemen

Een gezonde economie begint bij ondernemers die kunnen starten, groeien én vergroenen. Veel ondernemers lopen nu aan tegen problemen. Denk aan de overbelasting van het elektriciteitsnet, gebrek aan ruimte, geen vergunningen door stikstof, een tekort aan personeel en kapitaal om investeringen te doen, en een te hoge regeldruk. D66 doorbreekt die stilstand en maakt weer ruimte voor ondernemerschap. Zodat Nederland dé plek is waar goede ideeën kunnen ontstaan, groeien en bloeien.

Van winkelstraat tot startup, van grafisch ontwerper tot elektriciën: D66 helpt ondernemers groot en klein vooruit met een bruisend ondernemersklimaat. We maken ruimte om te ondernemen zonder schade aan mens en milieu. En we maken ruimte voor vernieuwers: door innovatieve starters de plek in te laten nemen van onproductieve stoppers. We zorgen voor sterke voorwaarden: van makkelijkere toegang tot financiering tot eenvoudigere regels. D66 vertrouwt op ondernemers. Samen bouwen we aan een groene, eerlijke en sterke economie.

- D66 maakt het **aantrekkelijker om een bedrijf te starten** of te laten groeien. Veel ondernemers maken zich zorgen over de regeldruk en de verlening van vergunningen. Dat gaan we simpeler maken. Zodat ondernemers minder druk zijn met regels en zich kunnen concentreren op het bouwen aan hun bedrijf. → *Lees hier meer standpunten over minder regeldruk*
- We **versterken het vestigingsklimaat**, zoals met een eerlijk en eenvoudig belastingstelsel, en met minder en stabiele regels. Ondernemers krijgen toegang tot een gelijk speelveld, goede aansluiting met het onderwijs en de arbeidsmarkt, en financiering om te kunnen groeien.
- Ondernemers die nu investeren en die inspelen op de markten die snel groeien, profiteren van de **vraag die alleen maar toeneemt**, zoals voor producten die kunnen worden hergebruikt.
- Voor **kleine en middelgrote ondernemers** kan verduurzaming een uitdaging zijn. Dat is vooral zo voor ondernemers in sectoren die veel energie gebruiken. D66 helpt hen hierbij met duidelijke en voorspelbare regels. Zo weten ondernemers bijvoorbeeld al vóórdat ze beginnen wat er van hen wordt verwacht op het gebied van milieu en natuur. We zorgen voor toegankelijke subsidies, zekerheid voor investeringen en snellere procedures voor beroep en bezwaar. Zo kunnen ondernemers sneller door en kan ook het mkb de stap zetten naar een groen bedrijfsmodel. → *Lees hier meer standpunten over minder regeldruk*

- De **arbeidsproductiviteit** in het mkb stagneert. D66 stimuleert technologie en innovatie die mkb'ers helpt om de arbeidsproductiviteit te verhogen.
- Lokale ondernemers en **mkb'ers staan midden in onze samenleving**. Zij zorgen voor een levendige winkelstraat die sfeer brengt in de binnenstad, of steunen de lokale sportclub. D66 stimuleert dit met veel verschillende en duurzame winkels, lokale producten en diensten, en gezonde horecabedrijven.
- Een groot deel van de **zelfstandigen** heeft de zaken goed op orde. Ze zijn een waardevolle toevoeging aan onze innovatieve economie. Ze verdienen de ruimte die nodig is voor hun zelfstandig ondernemerschap.
- Private winsten mogen niet ten koste gaan van het publieke belang. Voor ondernemers die maatschappelijk ondernemen, is een gelijk speelveld belangrijk. Daarom is een sterke overheid nodig die de spelregels bepaalt waarbinnen bedrijven **maatschappelijk verantwoord ondernemen**. Ook wil D66 dat het makkelijker wordt om een rechtsvorm van de onderneming te kiezen die goed aansluit bij de doelen van de ondernemer. Mede daarom wil D66 een nieuwe rechtspersoon, specifiek voor maatschappelijke ondernemingen.
- We voeren een **wettelijke maatschappelijke zorgplicht** in voor (bestuurders van) grote bedrijven.
- D66 staat voor een eerlijke economie. Te veel macht bij één bedrijf zorgt voor hoge prijzen, lage kwaliteit en remt innovatie af. Nieuwe ondernemers worden hierdoor buitengesloten. D66 wil **eerlijke concurrentie** en grijpt stevig in bij te veel marktmacht.

5.4. Handen tekort, talent genoeg

Op onze arbeidsmarkt komen we handen tekort. Ieders talent is daarom hard nodig. We willen woningen bouwen, de klimaat- en energietransitie mogelijk maken, kinderen goede opvang en onderwijs bieden, en de zorg geven die nodig is. Om onze samenleving draaiend te houden, stimuleren we mensen om meer te werken. Dat begint bij werk dat beter loont. Ook stellen we grenzen aan sommige sectoren in Nederland: zo voorkomen we extra druk op personeel, natuur en ruimte. We helpen mensen zich een leven lang te ontwikkelen, zodat ze klaar zijn voor de toekomst en alles uit hun werk kunnen halen wat erin zit. En we maken een einde aan oneerlijke concurrentie tussen verschillende typen werkenden, of je nu in loondienst bent of werkt als zelfstandige.

- Leven lang ontwikkelen vraagt een goede aansluiting tussen onderwijs en werk. Het vraagt daarnaast om méér leren op de werkvloer. Daarom wil D66 een **persoonlijk leerbudget** dat

nooit verloopt. Wie een korte of geen vooropleiding heeft, krijgt een hoger budget. Want voor gelijke kansen moeten we ongelijk investeren.

- Als je werkt, verdien je een goed en eerlijk loon. D66 zorgt daarom voor **hogere lonen en lagere belastingen**. → *Lees hier meer standpunten over sociale zekerheid*
- D66 wil een **landelijke krapteaanpak**. Samen met werkenden, ondernemers en de overheid stimuleren we mensen om over te stappen naar beroepen waar de krapte het grootst is. We beginnen met de zorg, het onderwijs en de techniek.
- Iedereen die kan en wil werken, moet mee kunnen doen. Werk geeft bestaanszekerheid, sociale contacten en individuele ontwikkeling. D66 wil meer mensen de mogelijkheid geven hun talent te benutten. **We maken de stap naar werk vanuit een uitkering makkelijker**, bijvoorbeeld via vrijwillers- of deeltijdwerk. In dat kader willen wij ook dat er meer passend werk is of beschut werk is voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten en anderen met afstand tot de arbeidsmarkt, belangrijk daarbij is maatwerk.
- Om ondernemers te stimuleren om meer vaste contracten aan te bieden wil D66 de **verplichte loondoorbetaling** bij ziekte verkorten naar 1 jaar.
- De Wia (**Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen**) werkt op dit moment onvoldoende. De instroom groeit, de regels zijn onduidelijk en mensen krijgen niet altijd waar ze recht op hebben. Fundamentele hervorming is nodig.
- D66 staat voor **eerlijke kansen op de werkvloer**. Dat betekent: gelijke beloning voor gelijk werk. Maar óók ruimte voor zorgtaken en concrete verplichtingen voor bedrijven. D66 wil het ouderschapsverlof uitbreiden en een wettelijke minimum stagevergoeding voor iedereen. Te beginnen bij de overheid zelf.
- Discriminatie en racisme op de werkvloer komen nog steeds voor. D66 wil dat **bedrijven die discrimineren** bestraft worden. Dit geldt voor zowel discriminatie tijdens werving- en selectieprocedures, als ongelijke kansen op de werkvloer zelf. De overheid geeft zelf het goede voorbeeld o.a. met 'blinde' sollicitaties en het creëren van meer (fysiek) toegankelijke werkplekken.
- De Europese kaderovereenkomst over **geweld en pesterijen op het werk** die al enige tijd op de plank ligt dient te worden geïmplementeerd om pesten op het werk adequater aan te pakken, andere maatregelen zijn o.a. de verbetering van de reïntegratie van slachtoffers van pesten op het werk.
- Mensen moeten zelf kunnen kiezen hoe zij werken: in loondienst, zelfstandig of als werkgever. Maar de verschillen in belastingen en sociale zekerheid zijn voor deze groepen te groot.

Ondernemerschap uit overtuiging juichen we toe, maar veel zelfstandigen bouwen geen pensioen op of hebben geen verzekering voor arbeidsongeschiktheid. Met alle gevolgen van dien voor henzelf en de samenleving. En als **zelfstandigen** of opdrachtgevers eigenlijk geen keuze hebben, is ook geen sprake van een eerlijke arbeidsmarkt. D66 wil daarom de verschillen tussen deze groepen werkenden verkleinen en oneerlijke concurrentie voorkomen.

5.5. Arbeidsmigratie die werkt

Op steeds meer plekken piept en kraakt het door een groeiend personeelstekort: winkels sluiten eerder en wachtlijsten lopen op. In de zorg alleen al staan meer dan 60.000 vacatures open – een aantal dat in de komende jaren minstens vier keer zo groot wordt. Ondertussen stijgt de werkdruk, terwijl de vergrijzing de problemen nog groter zal maken. D66 wil dit aanpakken. We investeren in innovatie en maken het aantrekkelijker om (meer) te werken. Maar dat alleen is niet genoeg. Daarom zet D66 ook in op arbeidsmigratie: gericht, menselijk en slim. Zo houden we onze samenleving draaiend, blijven onze voorzieningen toegankelijk en onze economie sterk. Want van ziekenhuizen tot bouwbedrijven en hightech: overal zijn mensen nodig met de juiste vaardigheden. Arbeidsmigranten komen graag naar Nederland, omdat hier kansen liggen en de lonen hoger dan in veel andere landen. Maar arbeidsmigratie kent ook een keerzijde. Iedere nieuwe inwoner van Nederland maakt ook gebruik van voorzieningen, zoals woningen en zorg, die vaak al onder druk staan. En in laagbetaalde banen worden arbeidsmigranten te vaak uitgebuit, of belanden ze zelfs op straat. Dat is onacceptabel.

D66 wil arbeidsmigratie daar inzetten waar die het verschil maakt. We gaan de echte prijs betalen voor arbeidsmigratie. En we kiezen voor vakkrachten en kenniswerkers die ons vooruit helpen naar een groene en leefbare toekomst, bij bedrijven en sectoren waar innovatie en eerlijk werkgeverschap vooropstaan. De overheid krijgt de regie: minder kwetsbare, laagbetaalde arbeidsmigratie, meer gerichte arbeidsmigratie voor de sectoren waar we mensen écht nodig hebben. We stellen strenge voorwaarden aan werkgevers als die arbeidsmigranten inzetten. Als zij niet zorgen voor fatsoenlijke huisvesting en arbeidsvoorwaarden kunnen ze hun vergunning kwijtraken.

D66 zet in op deze vijf maatregelen:

- **Minder vraag naar laagbetaalde arbeid uit het buitenland.** We verhogen bijvoorbeeld de lonen, zodat werk naar waarde gewaardeerd wordt en concurrentie met andere werknemers eerlijker is. Hogere arbeidskosten maken het voor ondernemers bovendien aantrekkelijker te investeren in innovatie.

- **Slimmer werken door innovatie.** We zetten sterk in op arbeidsbesparende technologie, zoals automatisering en robotisering. We zijn ons bewust van de effecten hiervan voor Nederlandse werknemers: zij krijgen via het leerbudget de mogelijkheid om zich om te scholen.
- **Kiezen voor sectoren die ons vooruithelpen.** Een aantal sectoren zetten veel arbeidsmigranten in, maar hebben grote negatieve gevolgen voor het klimaat, veroorzaken veel stikstofuitstoot of nemen veel fysieke ruimte in. D66 beperkt fiscale subsidies voor zulke sectoren en wil de echte kosten doorberekenen ('eerlijke prijzen'), zodat de maatschappij niet langer opdraait voor de kosten terwijl werkgevers de winsten in hun zak steken. Dat creëert kansen voor duurzame, hoogproductieve sectoren.
- **Arbeidsmigratie zonder uitbuiting.** Te vaak werken arbeidsmigranten in slechte omstandigheden en wonen ze onder mensonterende omstandigheden. Dit is Nederland onwaardig. D66 wil dat arbeidsmigranten hier veilig en eerlijk kunnen werken en wonen. De aanbevelingen van de commissie-Roemer zijn de basis, maar ook daarbovenop zet D66 fors in op verbetering van de kwetsbare positie van arbeidsmigranten. We zorgen dat bedrijven en uitzendbureaus hun verantwoordelijkheid nemen voor huisvesting en dat arbeidsmigranten kennis maken met de Nederlandse taal en maatschappij. We verbeteren handhaving met de Arbeidsinspectie en beperken het doorlenen van arbeidsmigranten.
- **Goed overheidsbeleid begint met goede gegevens.** We kunnen arbeidsmigratie alleen gericht sturen als we er voldoende informatie over hebben. Daarom verbeteren we de registratie van arbeidsmigranten. We werken ook samen met instanties aan verbetering van verwachtingen en onderzoeken.

Meer weten?

Op pagina 71 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **klimaat, energie en economie** waarmaken.

Hoofdstuk 6

Ruimtelijke ordening, natuur en landbouw

Ruimtelijke Ordening, natuur en landbouw

Eindeloze procedures doorbreken

Verbod op PFAS

Rechten voor de natuur

Toekomst voor boeren én natuur

Nationaal vergroeningsoffensief

De ruimte in Nederland is schaars en waardevol. Dus hoe we die ruimte gebruiken, zegt alles over wat we belangrijk vinden. We willen wonen in groene, veilige buurten. Werken aan een eerlijke economie. Leven in een gezonde omgeving, met schoon water, betaalbaar voedsel en schone lucht. En dus moeten we keuzes maken.

D66 kiest voor een toekomst waarin mensen, natuur en economie in balans zijn. Dat betekent dat niet alles overal kan. Maar als we de ruimte slim en eerlijk verdelen, dan maken we wél plek voor wat ertoe doet. Waar het kan, doen we zoveel mogelijk dingen tegelijk, zoals zonnepanelen op daken, natuur en recreatie waar we ook water kunnen vasthouden. We kiezen voor welvaart in de breedste zin, zoals ook je gezondheid en schone lucht meetellen en niet alleen economisch gewin. En we kijken verder dan vandaag: hoe zorgen we dat ook volgende generaties hier prettig kunnen leven?

Voor D66 heeft de landbouw daarin nadrukkelijk ook een plek. De boer verdient nieuw perspectief voor de lange termijn. Dat is niet altijd makkelijk. Soms botsen belangen, soms is er onzekerheid over de beste weg. D66 maakt ruimte voor een duurzaam verdienmodel. We kiezen voor landbouw die de bodem en het landschap herstelt, bijdraagt aan voedselzekerheid, ons waterbeheer en biodiversiteit sterker maakt en dierenwelzijn serieus neemt.

Samen met regio's, bewoners en ondernemers bouwen we zo aan een land dat groen, leefbaar en verbonden is – van stad tot platteland, van waddenkust tot grensregio.

6.1. Een land dat leeft

In ons dichtbevolkte land kan niet alles en zeker niet alles tegelijk. We moeten dus keuzes maken. D66 kiest voor wat goed is voor de generaties na ons en niet langer alleen voor wat economisch het meest oplevert op korte termijn. Voor zo'n aanpak is regie en kracht in de uitvoering van beleid nodig. D66 wil dat de overheid, Rijk samen met provincies en gemeenten, die regie weer actief voeren. Per gebied spreken we met inwoners en betrokkenen over de keuzes die nodig zijn en over hoe die keuzes met elkaar samenhangen. Denk aan keuzes om de krapte op de

woningmarkt aan te pakken, de leefomgeving beter in te richten op het veranderende klimaat, de natuur te versterken en de overbelasting van het stroomnet op te lossen. Samen vinden we oplossingen die bijdragen aan een leefbaar en groen Nederland. En door goede samenwerking kunnen verstedelijking, verduurzaming van de landbouw, versterking van de natuur, de energietransitie en klimaatadaptatie elkaar juist versterken.

- D66 wil met de inwoners en andere betrokkenen gezamenlijk werken aan **één plan per gebied**, met één pot geld.
- Om te bepalen wat we waar doen, hanteren we het principe van **'water en bodem sturend'**. Dat betekent bijvoorbeeld dat we bouwen op hogere grond als er overstromingsgevaar is. En dat we niet meer vee houden dan de natuurlijke omgeving aankan. Zo voorkomen we dat op termijn dure aanpassingen nodig zijn door klimaatverandering en natuurverlies. Ook maken we zo het best gebruik van de eigenschappen van verschillende regio's voor de activiteiten die we daar doen.

Elke regio telt

Welvaart in de breedste zin – van inkomen tot gezondheid en leefomgeving – hoort overal te groeien, in de grote steden en in de regio. Of je nu in Zeeland, Limburg, de Achterhoek, Groningen, Haarlem of Breda woont: dat moet geen verschil maken voor je kansen. D66 wil dat de rijksoverheid samen met de regio's de regie neemt om Nederland sociaal, economisch en ruimtelijk weer in balans te brengen.

- D66 investeert in **regio's die extra aandacht verdienen**. Dat doen we met name op het vlak van leefbaarheid, werkgelegenheid, bereikbaarheid en de toegang tot kunst en cultuur.
- **Grensregio's** hebben speciale aandacht nodig. Daar kunnen we veel Europees samenwerken, maar regels zitten die samenwerking vaak in de weg. D66 wil samenwerking over de grens aanmoedigen. We maken regels en beleid op het gebied van mobiliteit, onderwijs, arbeidsmarkt en cultuur 'grens-proof'. Zo versterken we niet alleen de regio, maar ook de plek van Nederland in Europa.

Betere balans tussen recht op wonen en rechtsbescherming

Steeds vaker lopen plannen om te bouwen vast in eindeloze procedures voor bezwaar en beroep. Denk aan een extra rijtje huizen in een dorp, de bouw van een elektriciteitshuisje, verdubbeling van het spoor of een nieuw fietspad. Voor al deze projecten geldt: inspraak is

essentieel, want het gaat om de leefomgeving van mensen. Maar de balans is nu doorgeslagen. Het eigenbelang van 'niet in mijn achtertuin' is te vaak sterker dan het belang van een woningzoekende om een huis te vinden of van ondernemers om te kunnen vergroenen. D66 wil dat doorbreken.

- D66 wil **inspraak bij de start** beter organiseren. De gemeenteraad krijgt de mogelijkheid om minimale eisen voor participatie op te leggen. Zo worden de meningen en belangen van alle betrokkenen vanaf het begin goed afgewogen.
- Het debat over wat waar gebouwd mag worden, hoort thuis **in de gemeenteraad**. Bezwaarmakers moeten daar hun zorgen uiten.
- Alleen in uitzonderlijke gevallen gaat de **Raad van State** nog over tot het stilleggen van de bouw.

Schone lucht, schone grond, schoon water

Een gezonde omgeving gaat niet alleen over een huis of een school in de buurt. Het gaat ook over de kwaliteit van natuurgebieden, van de lucht die we inademen, het water in onze rivieren en de grond voor onze landbouw. Vervuiling met allerlei schadelijke stoffen bedreigt al die gebieden steeds vaker. En ook de gezondheid van mensen staat onder druk. Het is dus begrijpelijk dat mensen zich zorgen maken over bijvoorbeeld PFAS en bestrijdingsmiddelen die het milieu belasten. De overheid moet de gezondheid van mensen serieus nemen.

- D66 wil **PFAS zo snel mogelijk verbieden**. Het gebruik van milieubelastende bestrijdingsmiddelen stopt op termijn.
- **Zorgen van mensen** over hun gezondheid moeten serieus genomen worden. Of het nu gaat om fijnstof van Tata Steel, geluidsoverlast van Schiphol of giftige stoffen in het water, de grond en de lucht.
- Te vaak is milieu een bijzaak in ruimtelijke ordening. D66 wil **betere regels en normen** om de bodem, lucht, het water en biodiversiteit te beschermen. Nieuwe kennis over bijvoorbeeld geluid, trillingen en schadelijke stoffen moet ook leiden tot scherpere normen als de gezondheid van mensen in gevaar is.
- Er is wetenschappelijk sterk bewijs dat sommige **bestrijdingsmiddelen** de kans op ziektes zoals parkinson vergroten. We dringen het gebruik van bestrijdingsmiddelen die het milieu belasten terug.

- Laagfrequent geluid en daarmee gepaard gaande trillingen (LFGT) in de woon- en leefomgeving blijken ernstige gevolgen voor de gezondheid te hebben voor diegenen die aan dit fenomeen blootstaan (o.a. hinder, stress, slaapverstoring). D66 wil wetgeving die mensen beschermt tegen de negatieve effecten van **laagfrequent geluid en trillingen**.
- Strengere wetgeving werkt alleen als die ook **gehandhaafd** wordt. D66 wil dat vaker sancties worden opgelegd bij overtreding van normen.

Klaar voor extreem weer

Klimaatverandering maakt Nederland natter, heter en droger. Ondertussen stijgt de zeespiegel. Extreem weer zet de leefbaarheid van ons land onder druk, zoals door hitte en door zware stormen. Dat veroorzaakt ook grote economische schade. D66 wil Nederland daarom weerbaar maken voor klimaatverandering. Als we ons voorbereiden, kunnen we nog de schade van meer overstromingen, bosbranden en verdroging en verzilting van de landbouwgrond zo goed mogelijk beperken.

- D66 wil een **nationaal vergroeningsoffensief**. Van gevels en daken tot pleinen en straten leggen we groen aan. Zo maken we steden en dorpen hittebestendig. En zorgen we voor een gezonde en groene leefomgeving.
- Voor steden hanteren we de **3-30-300** regel. Iedereen moet vanuit huis of werk 3 bomen kunnen zien, in wijken is minimaal 30% van de oppervlakte bedekt door bomen en iedereen woont op maximaal 300 meter van natuur.
- Bij de bouw van woningen, infrastructuur en industrie moet verplicht rekening worden gehouden met wateroverlast, hitte, droogt en bodemdaling. Dit **klimaatadaptief bouwen** wordt de norm.
- Het is niet altijd duidelijk wie de risico's draagt van schade door extreem weer en opwarming van de aarde. Of wie schade vergoedt die niet kan worden verzekerd. D66 wil daarom meer zekerheid over de aansprakelijkheid en afhandeling van **klimaatschade** voor particulieren en bedrijven.

6.2. Voor de toekomst van alles wat leeft

Een gezonde natuur is goed voor iedereen

Nog maar 15% van wat ooit aan soorten leefden in ons land is nog over. En 90% van de leefgebieden is in slechte staat. Nederland is kampioen biodiversiteitsverlies. We zijn trots op ons land, maar zorgen toch onvoldoende voor wat Nederland echt uniek maakt: onze landschappen

en de Nederlandse natuur. Van vlinders tot egels, van weiland tot bos – overal staan natuur en landschap onder druk. D66 vindt dat natuur meetelt in elke ruimtelijke afweging. Want een rijke natuur is de basis voor wat ons lief is: gezondheid, wonen, werken, voedsel en vrijheid.

- We houden ons aan **stikstofdoelstellingen voor 2030**. We geven voorrang aan de meest kwetsbare gebieden. Het hoger beroep dat de Staat in de Greenpeace-zaak heeft aangespannen, wordt ingetrokken. De doelstellingen voor de landbouw blijven staan en worden niet verlaagd.
- Er komt **50.000 hectare extra natuur**. Daarvoor breiden we het Natuur Netwerk Nederland uit. Ook kleinschaliger landbouwinitiatieven met een productiewijze die bijdraagt aan biodiversiteit zoals permacultuur, biologische (dynamische) landbouw, agro-ecologie kunnen hier onderdeel vanuit maken.
- Bij **al het ruimtelijk beleid** houden we rekening met herstel van de natuur. Veel maatregelen zijn gelukkig simpel én effectief. Denk aan inheems openbaar groen, aangepast maaibeeld en dijken vol bloemen. De overheid geeft hierin het goede voorbeeld op eigen grond en betreft daar andere grondeigenaren actief bij.
- **Duizenden burgerinitiatieven** herstellen en versterken de natuur. Die geven we meer ruimte en ondersteuning. Ook komt er een actieplan 'De tuin van Nederland': tuinen en balkons worden plekken vol leven.
- Groene daken verkoelen en houden water vast. Voedselbossen leveren oogst én natuur op. We kunnen bouwen met natuurlijke materialen zoals hout, hennep en vlas. En onze steden richten we zo in dat vogels, vlinders én mensen een thuis hebben. Zulke **natuurinclusieve oplossingen** stimuleren we in de landbouw, de bouw en infrastructuur.
- We willen dat nieuwe ontwikkelingen de natuur **niet verder onder druk** zetten. Grootschalige productie van bio-brandstoffen of bio-grondstoffen mag niet leiden tot verlies van bossen of verlies van leefgebieden.
- D66 wil dat Nederland in 2050 **een natuurinclusief land** is. Alles wat we bouwen, produceren of aanleggen gaat samen met de natuur – niet ten koste daarvan.
- We voeren de **Europese Natuurherstelwet** ambitieus uit en maken voldoende middelen vrij voor de uitvoering hiervan.

Investeren in natuur is investeren in publieke waarde

Iedere euro die we steken in herstel van de natuur betaalt zich dubbel en dwars terug. Zoals in schoner water, gezondere mensen, sterkere landbouw en een aantrekkelijkere woonomgeving.

Daarvoor is durf én eerlijkheid nodig: over de grenzen aan wat de natuur aankan, over schaarste en over wat van ons allemaal is.

- We maken weer **ruimte voor natuur** in onze leefomgeving. Versnipperde natuur verbinden we. En we herstellen en versterken het watersysteem en het landschap. We leggen overgangszones aan naast kwetsbare natuurgebieden. Ook als herstel van de natuur centraal staat, is er vaak ruimte voor méér: van landbouw die de natuur versterkt tot opwekking van energie, waterberging, onderwijs of recreatie.
- Een rechtvaardige samenleving beschermt niet alleen de rechten van mensen, maar ook de leefomgeving die al het leven mogelijk maakt. D66 wil onderzoeken hoe we in Nederland de **rechten van natuurgebieden** kunnen vastleggen in de wet. We beginnen bij unieke en kwetsbare gebieden.

Water als onze buffer

Het wordt droger, het zout in de bodem en water neemt toe en de kwaliteit van meren, rivieren en sloten wordt slechter. Dat bedreigt de biodiversiteit en ons drinkwater. We moeten beter leren omgaan met water. Om te beginnen met zorgvuldiger gebruik en slimme aanpassing aan een nieuw klimaat.

- We verbeteren de **kwaliteit van ons oppervlaktewater**. De deadline van 2027 om te voldoen aan de Kaderrichtlijn Water is voor ons een harde norm. We pakken de vervuiling aan bij de bron. Dat betekent: minder lozingen door de industrie, minder mest en minder schadelijke bestrijdingsmiddelen. Ook verbeteren we de waterzuivering, zodat minder medicijnresten in het watersysteem terechtkomen. We pakken de vervuiling die regenwaterafvoer in steden veroorzaakt aan.
- We zorgen dat **drinkwater** schoon, bereikbaar en betaalbaar blijft. Dat begint bij maatregelen om de bronnen van ons drinkwater te beschermen. En bij ruimtelijke keuzes die schoon grondwater en oppervlaktewater veiligstellen.
- Water moet een **eerlijke prijs** krijgen. Water is een publieke levensbehoefte en moet ook zo behandeld worden. Maar zolang verspilling bijna gratis is en zuinig gebruik niet wordt beloond, blijven we het systeem uitputten. Door water ook een prijs te geven, maken we bewust gebruik vanzelfsprekender. Huishoudens die normaal water gebruiken, worden daardoor niet geraakt.
- We maken steden en landelijke gebieden **weerbaar tegen watertekort** én wateroverlast.

- Het wordt steeds lastiger om genoeg **drinkwater** te leveren. Nieuwe plekken om drinkwater uit de natuur te halen zijn moeilijk te vinden, terwijl drinkwater onmisbaar is, bijvoorbeeld voor nieuwe huizen. D66 wil dat het Rijk en de provincies samen naar snellere oplossingen kijken.

6.3. Toekomst voor boeren én natuur

Van crisis naar kracht

De landbouw heeft Nederland veel gebracht: voedselzekerheid, werkgelegenheid en internationale trots. Maar die vooruitgang kende ook een keerzijde. Boeren produceerden steeds intensiever. Dat gaf schade aan natuur, bodem en water, en ging ten koste van dierenwelzijn. De boer zit klem tussen eisen van de markt, de overheid en de consument. Jonge boeren haken af, omdat ze geen perspectief meer zien. Dat moeten we keren. D66 is duidelijk over de grote opgaven voor de landbouw, maar ziet ook de kansen. Een duidelijke en stabiele koers geeft boeren weer de basis voor beslissingen over investeringen. We komen nú in actie, zodat boeren snel weer met vertrouwen naar de toekomst kunnen kijken. Daarbij gaan wij goed om met dieren. En we geven ons landschap door aan de volgende generatie.

- D66 blijft gecommitteerd aan **halvering van de stikstofuitstoot** in 2030 en het halen van de waterkwaliteitsdoelstellingen uit de Kaderrichtlijn Water in 2027. Zo bouwen we aan een economie die binnen de grenzen blijft van wat de natuur kan dragen. Schone lucht, gezond water, een vruchtbare bodem en biodiversiteit zijn onmisbaar voor een leefbare toekomst – voor de landbouw, voor mensen en voor de natuur.
- Jarenlang zijn we over de grenzen gegaan van wat de natuur en het milieu kunnen dragen. Dat heeft onder meer geleid tot wat we het **stikstofslot** noemen. De biodiversiteit staat onder grote druk en de natuur is in slechte staat. Als gevolg daarvan kunnen we niet meer bouwen en de projecten waar Nederland naar snakt niet meer realiseren. Dat moeten we keren – structureel, niet incidenteel. D66 wil **snelle vermindering van de stikstofuitstoot**, op basis van een plan met duidelijke doelen, die niet vrijblijvend zijn en die juridisch vastliggen. Zo kunnen we weer vergunningen verlenen.
- Het idee dat we landbouw en natuur tegen elkaar zouden moeten afwegen, heeft voor beide grote negatieve gevolgen gehad. De natuur is slechter geworden en de landbouwsector is het perspectief op de toekomst verloren. En dat terwijl beide elkaar kunnen versterken. D66 wil naar een model waarbij **een gezonde natuur bijdraagt aan een gezonde landbouw**, en andersom. En dat is zeker mogelijk.

- Deze verandering **begint met duidelijkheid**. Want dat geeft vertrouwen. We herstellen natuur, verbeteren biodiversiteit en halen de doelen voor stikstof en waterkwaliteit. Dat doen we op zo'n manier dat we tegelijkertijd de landbouw toekomst bieden. Deze doelen worden per gebied uitgewerkt. We zorgen dat grondstoffen en hulpbronnen zoveel mogelijk worden hergebruikt.
- Boeren krijgen een **eerlijke beloning** voor hun bijdrage aan de natuur en het landschap. We versterken hun verdienmodellen. Korte ketens tussen boeren en consumenten, reële grondprijzen en samenwerking in de regio maken dat mogelijk. Krimp van de veestapel is een logisch gevolg van al deze opgaven.
- De Nederlandse landbouw is onderdeel van een internationale markt. D66 wil dat Nederland zich in de Europese Unie sterk maakt voor **gelijke regels voor alle Europese boeren**. Dat betekent: eerlijke handelsafspraken en steun voor boeren die vooroplopen in duurzaamheid.
- We pleiten voor **Europese afspraken** over kringlooplandbouw, beprijzen van CO₂ en eisen aan dierenwelzijn. Import van goedkoop veevoer en dierlijke producten die leiden tot ontbossing of biodiversiteitsverlies elders op de wereld moet worden tegengegaan.
- Tegelijkertijd erkennen we dat boeren klem zitten door de macht van grote supermarkten en de agrobusiness. Deze partijen zijn vooral gericht op grote volumes en lage prijzen. Ze bepalen eenzijdig de voorwaarden. Dat gaat ten koste van de boer, maar ook van de consument, van dieren en de natuur. D66 wil deze **marktmacht aanpakken** en eerlijke verhoudingen in de keten. We willen meer transparantie en betere beloning voor duurzame producten.
- D66 ziet **uitkoop van boeren niet als doel op zich**. Uitkoop is een instrument dat de omslag naar een natuurinclusieve en minder intensieve landbouw moet ondersteunen. We willen boeren helpen die omslag te maken. Niet met willekeurige opkoop. Wel met een nieuw voorstel dat uitkoop nadrukkelijk verbindt aan doelen per gebied en aan duurzame plannen voor de toekomst van de sector.
- We verbinden landbouw en natuur met elkaar. We moedigen ideeën zoals **voedselbossen** of boslandbouw aan. Want deze ideeën dragen bij aan zowel de productie van voedsel als biodiversiteit.

Melkveehouderij met toekomst

De melkveehouderij levert te weinig op voor boeren en schaadt biodiversiteit, de bodem en water. Ook dierenwelzijn staat onder druk. Bovendien draagt de landbouw – en vooral de veehouderij – flink bij aan de opwarming van de aarde, bijvoorbeeld door het sterke broeikasgas

methaan. Toch is de sector ook de sleutel voor de oplossingen. De melkveehouderij heeft potentie, als het bedrijfsmodel fundamenteel verandert.

- Op verschillende plekken in Nederland verdwijnt op grote schaal **grasland**. Vaak wordt grasland vervangen door teelten die veel kunstmest, bestrijdingsmiddelen en grondwater vragen. Dat is zonde én niet nodig. Grasland kan CO₂ opslaan, water vasthouden én ruimte bieden aan weidevogels, áls het natuurinclusief en minder intensief wordt beheerd. Vooral rondom kwetsbare natuur en in veenweidegebieden is dat van grote waarde.
- D66 wil extra **aandacht voor de melkveehouderij**. We maken duidelijke keuzes en bieden financiële ondersteuning, gekoppeld aan doelen per gebied die samen met de omgeving worden bepaald. Zo maken we een duurzame toekomst mogelijk.

Voedsel van de toekomst

Voor duurzaam voedsel is niet alleen verandering in de landbouw nodig, maar ook ruimte voor vernieuwing. D66 zet daarom vol in op een overgang van dierlijke naar natuurlijke eiwitten, die de natuur én de economie vooruithelpt.

- Nu gaat het meeste geld en aandacht uit naar dierlijke eiwitten. Maar kweekvlees, **plantaardige eiwitbronnen** zoals algen en fermentatietechnieken zijn schoner, schaalbaar en toekomstgericht. We kunnen de eiwittransitie versnellen door grote hoeveelheden al in Nederland geproduceerd plantaardig eiwit een hogere gebruikswaarde te geven. Dat draagt ook bij aan de vermindering van het stikstofprobleem. Nederland heeft alles in huis om hierin voorop te lopen: kennis, startups en een groeiende markt.
- De overheid moet deze **voedselinnovaties helpen versnellen**. Denk aan snellere toelating, gerichte investeringen en Europese samenwerking. Zo wordt onze voedselsector gezond voor mens en planeet, én goed voor de economie.

Landelijk beleid, regionaal uitgewerkt

De omslag naar een duurzame landbouw lukt alleen als boeren, maatschappelijke organisaties en overheid écht samen optrekken. Landelijk beleid wordt regionaal uitgewerkt, passend bij de lokale situatie.

- De **landelijke overheid blijft regisseur**: duidelijke doelen, stabiele regels en voldoende geld. Wat op de ene plek werkt, delen we nationaal. Succesvolle voorbeelden – zoals van

ruilverkaveling of beloningen bij het behalen van doelen – maken we zichtbaar en bruikbaar voor andere regio's.

- **Gebiedsplanung** is belangrijk. Elk plan combineert in ieder geval doelen voor stikstofreductie, biodiversiteit en natuurherstel, waterbeheer én perspectief voor de landbouw.

Dierenwelzijn als moreel kompas

D66 staat voor een samenleving die dieren erkent als levende wezens met gevoel. Dierenwelzijn is voor ons geen bijzaak, maar een moreel en maatschappelijk kompas. Daarom hebben we in 2024 de wet aangescherpt: dieren hebben recht op vrijheid van honger, dorst, pijn, angst en ongemak, én op natuurlijk gedrag, goede leefomstandigheden en een positieve emotionele toestand.

- D66 is trots op dit resultaat en maakt zich sterk voor een zorgvuldige uitvoering: **beter stalle** en leefomstandigheden, duidelijke richtlijnen én goede controle.
- De bio-industrie past niet in een voedselsysteem dat rekening houdt met dier, natuur en gezondheid. **We schaffen dieronwaardige praktijken af** en pakken dieronvriendelijk transport aan, zoals het gesleep met jonge kalveren. We stoppen met internationaal transport van vee voor de slacht, naar Zwitsers voorbeeld.
- We investeren in **alternatieven voor dierproeven** en innovaties die dierenleed overbodig maken.
- Om een dierwaardig bestaan voor alle dieren te waarborgen leggen we de **rechtspositie van dieren** vast in onze Grondwet.
- Ook bij **wilde dieren** kiezen we voor respect en realisme. We leren samenleven met soorten die terugkeren, zoals de wolf. Dat gaat niet altijd vanzelf: zeker de wolf zorgt in verschillende regio's voor vervelende gebeurtenissen. Lokale bestuurders krijgen genoeg ondersteuning en middelen om hiermee om te gaan. We kiezen waar mogelijk voor diervriendelijke oplossingen.

Meer weten?

Op pagina 88 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **natuur en landbouw** waarmaken.

Hoofdstuk 7

Europa, defensie, internationale samenwerking en migratie

Europa, defensie, internationale samenwerking en migratie

Europese samenwerking die het verschil maakt

Europese krijgsmacht

Leiderschap in internationaal recht

Nieuwkomers kunnen meedoen

D66 kiest voor Europese kracht, internationale samenwerking en leiderschap op het terrein van mensenrechten. Wij zetten ons vol in voor het internationaal recht, omdat vrede en vrijheid alleen bestaan als het recht sterker is dan de macht. We willen een Europa dat zichzelf kan verdedigen én haar waarden uitdraagt. Dat niet wegkijkt van oorlog, schending van mensenrechten of de gevolgen van de opwarming van de aarde.

Vrede, vrijheid en democratie zijn de grootste verworvenheden van onze tijd. Maar de wereld is instabieler dan hij in decennia geweest is. Het Oekraïense volk vecht tegen Rusland. Israël pleegt genocide. Palestijnen hebben niets meer om zich aan vast te klampen. China bedreigt Taiwan. En Amerika heeft een president die de waarden van onze liberale democratie niet deelt en het internationaal recht aan zijn laars lapt. Ondertussen voert Poetin ook een hybride oorlog met desinformatie, cyberaanvallen en sabotage. Dat raakt ons, onze democratie en onze samenleving. Mensen voelen dat. Het leidt tot verwarring, verdeeldheid en dreiging.

Wereldwijd zijn ruim 120 miljoen mensen op de vlucht voor oorlog, geweld en onderdrukking. De overgrote meerderheid vindt onderdak in eigen land of in buurlanden, vaak onder kwetsbare omstandigheden. Slechts een klein deel vraagt asiel aan in Europa, een nog kleiner deel in Nederland. D66 kiest voor een Europa dat vluchtelingen beschermt, oorlogsmisdadigers vervolgt en eerlijke handel mogelijk maakt. We beschermen vrede, binnen de internationale rechtsorde en met respect voor mensenrechten. Nederland kiest daarin niet voor de achterhoede, maar neemt verantwoordelijkheid. We maken ruimte om zelf koers te bepalen en veiligheid in eigen hand te nemen. Zodat mensen in onzekere tijden vrij kunnen leven, zichzelf kunnen zijn en hun eigen keuzes kunnen maken.

7.1. Europa dat beschermt en verbindt

Europa maakt het verschil in een instabiele wereld. Landen redden het niet alleen tegenover de bedreiging van onze veiligheid, de klimaatverandering en de macht van grote techbedrijven.

Maar te vaak voelt de Europese Unie (EU) traag of afstandelijk. En dat is niet gek, want het Europa van gisteren is niet gebouwd voor de uitdagingen van vandaag, laat staan die van morgen. D66 kiest voor een EU die weer wérkt. Een EU waarin landen de Unie versterken, niet verlammen. Een EU die mensen beschermt tegen willekeur, achterstelling en onzekerheid. En een EU die onze economie helpt vergroenen, die mensen meer grip geeft op hun leven en die als boegbeeld van de democratie sterk staat in een instabiele wereld. Daarom maken we Europa eerlijker en besluitvaardiger – met een sterke internationale positie, investeringen die écht het verschil maken en een democratie die mensen beschermt tegen druk van buiten en binnen. Dat vraagt om keuzes en actie.

Met D66 neemt Nederland het voortouw in Europa. Te vaak verzanden we in Haagse regelruzijs en blokkades. Dat kost tijd, geld en vertrouwen. Het is tijd voor Europese oplossingen, zoals voor schone energie, innovatie, eerlijke kansen en stabiliteit in een instabiele wereld. Ja, samenwerken vraagt iets van ons. Maar het levert ons meer op: veiligheid, bestaanszekerheid en een gemeenschap die onze waarden beschermt. En dat merken mensen. Van goede treinverbindingen en betaalbare medicijnen tot bescherming tegen desinformatie en klimaatschade. De toekomst wacht niet. Daarom investeren we in het Europa dat mensen écht vooruitbrengt.

- Chinese staatssteun en het eigen-volk-eerstbeleid van de Verenigde Staten bedreigen onze economische veiligheid. Europa moet **strategisch slimmer en onafhankelijker** worden. Met groen Europees industriebeleid produceren en innoveren we zelf meer in cruciale sectoren, zoals in microchips en kritieke grondstoffen.
- D66 steunt een snellere toetreding van **Oekraïne** tot de Europese Unie. Zo geven we het land dat vecht voor haar en onze vrijheid en democratie uitzicht op een Europese toekomst.
- Eén land kan nu sancties tegen Rusland blokkeren, zoals Hongarije. Dat maakt Europa kwetsbaar. Daarom wil D66 **af van het vetorecht**.
- D66 wil dat Europa **sneller en harder optreedt** tegen bedrijven die hun macht misbruiken, prijzen opdrijven, de samenleving schaden of de regels omzeilen, zoals grote techbedrijven en farmaceuten.
- Op de **interne markt** van de Europese Unie zijn nog verschillende barrières, zoals ingewikkelde regels om een bedrijf in een ander EU-land op te richten, diploma's die nog niet overal worden erkend en verschillende regels voor verpakkingen en afvalverwerking. Door barrières weg te nemen, krijgen Europeanen goedkopere en betere toegang tot bijvoorbeeld energie, transport en medicijnen.

- De **Europese regels moeten simpeler en duidelijker**. Nu maken landen vaak elk hun eigen versie van een Europese richtlijn. Het resultaat daarvan is dat er 27 verschillende regels komen. D66 wil vaker één gezamenlijke Europese regel die overal geldt: de verordening.
- Onze gezamenlijke groene en digitale toekomst vraagt om gerichte investeringen in publieke goederen, zoals eigen digitale technologie, infrastructuur en elektriciteitsnetten. D66 wil jaarlijks €750 tot €800 miljard euro extra aan **Europese investeringen**. Dat financieren we met gezamenlijke leningen.
- Met een **Europese begroting** die twee keer zo groot is, kunnen we samen écht een veranderende wereld aan. Dit doen we met eigen Europese inkomstenbronnen. Het geld gaat naar investeringen die iedereen aangaan, zoals in defensie, groene energie en vitale voorzieningen als havens. Zo verlicht Europa de druk op nationale begrotingen en hoeft de Europese Commissie niet steeds met de pet rond.
- **Europese begrotingsregels** moeten landen vooruithelpen, niet klemzetten. Wie investeert in de toekomst, mag daarvoor ook beloond worden. En voor grote, eenmalige uitgaven moet ruimte zijn, zoals voor defensie of voor groene energie.
- Gerichte Europese investeringen uit het **Europees regiobeleid** verkleinen buitensporige verschillen tussen regio's in de EU, van economische achterstand tot kwaliteit van leven. Bijvoorbeeld in Noordoost-Groningen en Noord-Frankrijk.
- Iedereen in Europa moet in vrijheid kunnen leven. Een regering die de democratische rechtsstaat of de vrijheid en gelijkheid van mensen niet respecteert, zoals de regering-Orbán in Hongarije, verliest stemrecht en **recht op Europees geld**. Ook kan zo'n land geen voorzitter van de Raad van de Europese Unie worden.
- Europa moet het boegbeeld van democratie zijn. Daarom wil D66 dat Europeanen **de Commissievoorzitter** rechtstreeks kunnen kiezen en het **Europees Parlement** individuele Eurocommissarissen kan wegsturen als dat moet. D66 is voorstander van diepgaande Europese integratie, en steunt de verdere federalisering van de EU.
- D66 steunt het **genderbeleid van de Europese Unie** en wil dat Europa zich vol blijft inzetten voor gelijke rechten voor vrouwen en mannen. We willen dat er geen concessies worden gedaan en dat bestaande rechten niet worden beknot.

7.2. Europa staat op voor haar veiligheid

Onze veiligheid is kwetsbaar. De Russische oorlog tegen Oekraïne, cyberaanvallen, desinformatie en de Verenigde Staten die zich afwenden van Europa maken dat duidelijk. Van de Sahel tot de Noordpool, we leven in een wereld waarin het recht te vaak plaatsmaakt voor de macht. Daarom wil D66 dat Europa zichzelf kan verdedigen en internationale vrede en stabiliteit kan beschermen. We kiezen voor strategische zelfstandigheid van Europa. En we kiezen voor een krijgsmacht die onze vrijheid, democratie en rechtsstaat kan bewaken. Niet om te vechten, maar om oorlog te voorkomen en om wereldwijd op te komen voor mensen die nu niet beschermd zijn.

- D66 streeft op lange termijn naar een **Europese krijgsmacht**. Op de korte termijn wil D66 een sterke Europese positie binnen de NAVO, met Europese strategische commandovoering, Europees materieel en Europees personeel. Hiermee zijn we niet alleen op financieel terrein een **volwaardig bondgenoot binnen de NAVO**, maar ook voor wat betreft capaciteiten en uitvoering. Zo kunnen we ons continent zelf verdedigen.
- We komen de NAVO-afpraak na om minimaal 3,5% van het bbp aan defensie uit te geven en minimaal 1,5% van het bbp aan de kritieke infrastructuur, civiele paraatheid, veerkracht en het versterken van onze defensie-industrie. **Beveiliging tegen hybride oorlogsvoering** vraagt om meer dan alleen een sterke krijgsmacht. Minstens zo belangrijk zijn investeringen in de fysieke en digitale infrastructuur, in strategische reserves, in een weerbare samenleving en in het tegengaan van desinformatie. We helpen mensen om te gaan met dreiging en ondersteunen cruciale organisaties bij de maatregelen die zij moeten nemen. Zo blijft het water uit de kraan stromen, het licht in huis branden en de telefoon werken bij aanvallen.
- **Onze sterkste kracht zijn onze militairen.** Met hun inzet maken ze het verschil. Mensen die zich dag en nacht voor onze veiligheid inzetten, vaak in gevaarlijke omstandigheden, verdienen meer erkenning en beloning. We staan voor een diverse en inclusieve krijgsmacht en blijven ons inzetten voor de nazorg voor veteranen.
- We investeren in de **gereedheid van onze krijgsmacht**. Dat doen we onder andere met voldoende (getraind) personeel, uitbreiding van oefenlocaties, passend materieel en efficiënte logistiek en instandhouding.
- Moderne oorlogsvoering is gelaagd, hybride en technologisch gedreven, maar blijft ook afhankelijk van klassieke slagkracht en menselijke veerkracht. Daarvoor zijn **klassieke investeringen** nodig, zoals in genoeg munitie, systemen en materieel, mensen en industriële productiecapaciteit.

- We blijven kwetsbaar als we niet óók inzetten op opkomende technologieën. D66 wil dat Nederland in **2030 Europees koploper** is op het gebied van AI, drones, ruimtevaart en cybersecurity voor defensie. Ons uitgangspunt voor deze technologieën is betekenisvolle menselijke controle.
- Om Europees een vuist te maken, is **samenwerking** essentieel. We moeten gezamenlijk voorraden aanleggen, trainen en investeren in innovatie. Gezamenlijk materieel inkopen en meer standaardiseren. Door onze krachten te bundelen zijn we samen slagvaardiger en besparen we kosten.
- D66 is voorstander van het **opschalen en uitbreiden van internationale samenwerking** om onze veiligheid te garanderen. Dit doen we ook buiten NAVO-verband en buiten de EU, met landen zoals het Verenigd Koninkrijk, Canada, Japan en Australië. Zo vergroten we onze gezamenlijke slagkracht en wordt samen optreden makkelijker.
- In het leger van de toekomst zijn óók mensen nodig die werken aan een weerbare samenleving, zoals in de zorg, logistiek en cybersecurity. D66 wil jongeren, als zij dat willen, betrekken bij deze brede maatschappelijke opgave. Dat doen we met het **Zweedse model voor de dienstplicht**, dat bestaat uit een verplichte enquête onder dienstplichtigen. Daarna kunnen zij vrijwillig ook in bijvoorbeeld de zorg, logistiek en cybersecurity ingezet worden, naast bij defensie.
- D66 wil dat **gendergelijkheid** een vast onderdeel is van vredesmissies, diplomatie en defensie, in Nederland en in EU en NAVO-verband. Daarom maakt Nederland zich hard voor de implementatie van resolutie 1325 van de Verenigde Naties die gaat over vrouwen, vrede en veiligheid.

7.3. Internationaal leiderschap in recht en vrede

Wat er in de wereld gebeurt, voelen we ook thuis. Oorlog in Oekraïne, genocide in Gaza, protesten in Iran. De macht gaat te vaak boven recht en onschuldige mensen zijn het slachtoffer. Onderdrukking, ongelijkheid en mensenrechtenschendingen raken ons. D66 wil dat Nederland, samen met Europa, opkomt voor vrede, mensenrechten en een eerlijke wereld. Ons buitenlandbeleid is Europees. Met sterke diplomatie, internationale samenwerking en eerlijke handel bouwen we aan veiligheid en stabiliteit – ook voor toekomstige generaties. Democratie, mensenrechten, internationaal recht en internationale solidariteit zijn geen luxe. Nederland is

misschien een klein land, maar we zijn groots als we samen met anderen verantwoordelijkheid nemen in de wereld.

- Als sociaal-liberale partij pleit D66 voor het **internationaal recht als richtlijn** voor internationaal beleid. We zullen ons altijd uitspreken als het internationaal recht wordt geschonden.
- Nederland ondersteunt organisaties die **bewijsmateriaal van schendingen van mensenrechten** en humanitair oorlogsrecht opsporen, bijhouden en documenteren. Bijvoorbeeld in Gaza, waar hulpverleners en journalisten doelwit zijn van Israëliëse aanvallen. En in Oekraïne, waar Rusland Oekraïense kinderen heeft ontvoerd en geïndoctrineerd. Daarbij horen vervolgstappen om individuen te bestraffen via het Internationaal Strafhof en overheden via het Internationaal Gerechtshof.
- Internationale handel is de drijvende kracht achter een goed draaiende wereldeconomie en achter de Nederlandse economie. Maar liefst een derde van ons geld wordt in het buitenland verdiend. Europa wordt kampioen vrijhandel door **wereldwijd handelsovereenkomsten** te sluiten. Mensenrechten, arbeidsomstandigheden, de positie van vrouwen en het milieu zijn leidend in de manier waarop wij met andere landen handel drijven. Zo versterken we onze economie en bouwen we onze afhankelijkheid van landen als China af. We stemmen zo snel mogelijk in met het EU-Mercosur (Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay) handelsakkoord.
- In de afgelopen periode is veel schade aangericht door bezuinigingen op internationale samenwerking. We laten zien hoe het wél kan en zien kans voor vernieuwing van internationale samenwerking. We zetten een significante stap naar **herstel van het budget** naar 0,7% van het bbp. We organiseren internationale samenwerking (ontwikkelingssamenwerking) anders, zodat we langdurige investeringen en sterke impact mogelijk maken. We maken duidelijke keuzes over de gebieden waarin we investeren en met welke internationale partners we dat doen. We hebben specifiek aandacht voor de rol en rechten van vrouwen.
- Over de hele wereld krijgen kritische burgers, journalisten en mensenrechtenorganisaties steeds minder ruimte. Dat beschadigt de rechtsstaat en de democratie. Daarom wil D66 dat Nederland organisaties die werken aan democratisering, goed bestuur en vrije media **internationaal blijft steunen**, zoals ngo's, politieke partijen en burgerbewegingen. Expliciet steunen we vrouwenrechtenbewegingen en dappere voorvechters die opkomen voor vrouwen- en LHBTIQA+-rechten.
- D66 wil het **vetorecht** binnen de VN Veiligheidsraad afschaffen.
- Zolang de Verenigde Naties verlamd blijft door de vetomacht in de Veiligheidsraad, moet Nederland zich inzetten voor nauwe samenwerking met alle rechtsordelijke democratieën in

de wereld. We treden zoveel mogelijk gezamenlijk op tegen dictatuur, agressie, uitbuiting van mensen, internationale achteruitgang van de natuur, vergiftiging van het milieu en opwarming van het klimaat. **Mondiaal beleid met gelijkgezinde staten** kan voor iedereen de toekomst veiliger maken.

- We **blijven Oekraïners zowel militair als humanitair steunen** in hun dappere strijd tegen de Russische agressie. De verdere integratie van Oekraïne in de NAVO is van groot belang voor veiligheid op het Europese continent.
- D66 veroordeelt de continue en grove schendingen van het internationaal recht door Israël. Ook veroordelen we de terroristische aanslag door Hamas op 7 oktober 2023. **De genocide in Gaza, de grootschalige vernietiging, het vermoorden en uithongeren van de Palestijnen, en het geweld tegen de Palestijnen door Israëlische kolonisten op de Westelijke Jordaanoever moeten onmiddellijk stoppen.** Deze misdaden moeten bestraft worden. Wij pleiten voor een onmiddellijk en duurzaam staakt-het-vuren, ongehinderde humanitaire toegang onder VN-vlag (inclusief structurele steun aan UNRWA) en vrijlating van alle gijzelaars. D66 wil dat de humanitaire crisis in Gaza zo snel mogelijk wordt gekeerd door hier een internationale VN-gemandateerde interventiemacht in te zetten op basis van de VN-resolutie Responsibility to Protect (R2P) via een spoedsessie van de VN. Nederland moet de gehele regering-Netanyahu sanctioneren, per direct stoppen met de export van wapens en dual-use goederen die mogelijk bijdragen aan het geweld in Gaza, de import verbieden van goederen uit de bezette gebieden en per direct het EU-associatieverdrag opschorten. Vrede begint met gelijke rechten. De onwettige bezetting van de Palestijnse gebieden moet worden beëindigd. Nederland moet nu de **Palestijnse staat erkennen** en het Palestijnse recht op zelfbeschikking bevestigen.

7.4. Asielbeleid dat wél werkt

Het huidige asielbeleid schiet tekort, voor vluchtelingen en voor mensen in de landen waar zij hun toevlucht zoeken. Mensen wagen hun leven op onveilige routes. Ze geven hun lot uit handen aan mensensmokkelaars die goud geld verdienen aan dit menselijk leed. Juist de mensen in de meest kwetsbare situaties hebben nauwelijks toegang tot internationale bescherming, zoals slachtoffers van verkrachtingen in conflictgebieden als Sudan, LHBTIQA+-activisten in extreem conservatieve landen of vervolgte minderheden in bijvoorbeeld Myanmar. In Nederland zien we chaos in de opvang. Er is druk op de voorzieningen, mensen moeten te lang wachten en kunnen niet meedoen aan onze samenleving. Ook zet overlast van kleine groepen het draagvlak voor opvang onder druk. D66 vindt dat we de mensen op de vlucht een veilig thuis moeten bieden.

We moeten de zorgen van mensen wegnemen met doordacht en effectief beleid, in plaats van met stoere taal.

Nieuwkomers die in Nederland verblijven, moeten vanaf het begin kunnen meedoen. Dat geldt zeker voor kansrijke asielzoekers en voor mensen die een status hebben gekregen. Maar momenteel moeten veel nieuwkomers jarenlang wachten om te kunnen deelnemen aan onze samenleving. Het is onmenselijk om mensen te laten wegwijnen in een azc. Ondertussen staan werkgevers te springen om mensen aan een baan te helpen. Daarom kiest D66 voor integratiebeleid dat meer is dan eenrichtingsverkeer of een taalcursus. We vragen inzet van de nieuwkomers en van de ontvangende samenleving.

Eerlijke opvang, snel duidelijkheid, meteen meedoen

- D66 blijft zich inzetten voor **ondersteuning van landen waar eerste opvang plaatsvindt**, met duidelijke afspraken over mensenrechten, onderwijs en werk. Evenals veilige opvang en toegang tot medische zorg en diensten rond seksuele en reproductieve gezondheid en rechten voor overlevende van (seksueel) geweld.
- We nemen onze verantwoordelijkheid binnen Europa voor asielopvang. We steunen de **invoering van het Europese migratiepact** in juni 2026 als belangrijke stap naar een eerlijk, humaan en werkend asielsysteem in Europa. Het pact biedt regie op migratie en versterkt samenwerking tussen lidstaten. Daarbij pleiten we voor een eerlijke verdeling tussen de verschillende lidstaten.
- D66 wil **snellere en zorgvuldige procedures**. Door procedures te vereenvoudigen, krijgen mensen sneller duidelijkheid over hun toekomst.
- We investeren in **opvang met een menselijke maat**, eerlijk verdeeld over ons land. De Spreidingswet blijft.
- We zorgen voor stabiele en voldoende **financiering** van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en organisaties die vluchtelingen ondersteunen bij procedures.
- Nieuwe asielvoorstellen moeten gepaard gaan met een **uitvoeringstoets** door de relevante uitvoeringsorganisaties, zoals COA en IND.
- We maken een **einde aan de opvangcrisis** en het continue verplaatsen van mensen. Zeker voor kinderen is dat vreselijk. We kiezen voor opvang die past bij de wijk of de buurt, met open deuren en voorzieningen waarvan ook de buurt profiteert.

- We zorgen voor **zorgvuldige inspraak** voor buurtbewoners en betrekken hen tijdig bij de opzet van opvanglocaties.
- We stellen een **wettelijk kinderpardon** in: gewortelde kinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven, zijn thuis in Nederland. Zij mogen niet de dupe worden van falend overheidsbeleid.
- D66 wil dat opvanglocaties veilige opvang bieden voor LHBTIQA+-asielzoekers en statushouders. Vanaf dag één is er **psychosociale hulp**, met specifieke ondersteuning voor vrouwen en slachtoffers van gendergerelateerd geweld.
- We stellen mensen in staat om **vanaf dag één mee te doen** aan onze samenleving. We maken taal, onderwijs en werk vanaf dag één mogelijk. D66 wil dat kansrijke asielzoekers verplicht Nederlands leren, mogen werken en de kans krijgen om een opleiding te volgen die aansluit bij de ervaring die mensen eerder hebben opgedaan.
- Nu de oorlog in Oekraïne voortduurt, wil D66 meer **stabiliteit voor Oekraïners**. Ook voor hen investeren we in samenwerking met onderwijs en bedrijfsleven in taalonderwijs, toegang tot studie (tegen wettelijk collegegeld) en werk op niveau.
- We **treden strikt op** tegen een kleine groep asielzoekers, vaak met weinig kans op een vluchtelingenstatus, die zorgt voor grote overlast voor omwonenden en mensen in de opvang. We zorgen voor aparte, gesloten opvang voor deze groep, geld voor handhaving, snellere procedures en snelle terugkeer naar land van herkomst.
- We zijn **tegen de strafbaarstelling van illegaliteit**. We zorgen ook voor realistisch perspectief voor mensen zonder verblijfstatus. Mensen worden geholpen met een toekomst in Nederland of terugkeer naar het land van herkomst.
- D66 wil voor mensen zonder verblijfsstatus **snellere terugkeer** naar land van herkomst. Hierover maken we afspraken met herkomstlanden, bij voorkeur doen we dat op Europees niveau.

Modernisering verdragen voor toekomstbestendige bescherming

- D66 staat voor het recht op internationale bescherming. Het systeem zoals het nu is ingericht, is verouderd. Mensen die bescherming zoeken worden gedwongen levensgevaarlijke routes te nemen. De meest kwetsbare mensen vinden geen steun en blijven achter. Landen hebben geen controle over wie naar Europa komt. D66 is dan ook voorstander van het **moderniseren van het Vluchtelingenverdrag**, mits dit de situatie voor zowel ontvangende landen als vluchtelingen verbetert en rechten van vluchtelingen in

binnen- en buitenland niet inperkt. Vluchtelingen moeten buiten Europa hun asielverzoek kunnen indienen. Wanneer hun aanvraag kansrijk is, moeten ze veilig naar Europa kunnen komen.

- We houden vast aan de waarden die onder de huidige verdragen liggen: **solidariteit, eerlijkheid en menselijkheid**. Mensen die vluchten voor oorlog en geweld, vangen we op. Mensen gaan nooit terug naar onveilige gebieden.
- Op de korte termijn geven we hier invulling aan door actiever in te zetten op **hervestigingsbeleid** van erkende vluchtelingen via de UNHCR. We verhogen het Nederlandse hervestigingsquotum stapsgewijs, te beginnen naar vijfduizend mensen per jaar. En we houden ons aan het Vluchtelingenverdrag zolang dat nog niet is gemoderniseerd.

Meer weten?

Op pagina 99 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **europa, defensie en migratie** waarmaken.

Hoofdstuk 8

Overheid

Overheid

Minder regels**Doorbraakministers****Recht op begrijpelijke brieven****Belastingdienst 2.0****Belastingkorting bij vier dagen werken**

Nederland verdient een overheid die niet alleen belooft, maar levert. Een overheid die die grote uitdagingen van onze tijd durft aan te pakken – van wonen en klimaat tot onderwijs en veiligheid. En die de menselijke maat in het oog houdt. Dat betekent dat we eerlijk zijn over de kosten van onze ambities en duidelijk maken hoe we hiervoor betalen.

Nu is de overheid vaak nog ingewikkeld, traag en onpersoonlijk. Toeslagen zijn te complex en belastingen treffen werkenden harder dan vermogenden. Mensen die recht hebben op steun durven die soms niet te vragen, uit angst om fouten te maken. Zo verliezen mensen het vertrouwen in politiek en bestuur.

D66 wil een sterke, deskundige overheid die Nederland weer vooruitbrengt. Dat begint met minder regels, meer menselijkheid en meer ruimte voor maatwerk. We richten een eerlijker belastingstelsel in, waarin werken meer loont en grote vermogens en vervuilers meer betalen. Toeslagen maken we eenvoudiger en vervangen we stap voor stap voor een individueel basisbedrag. En we gaan anders begroten: op basis van de maatschappelijke kosten en baten van beleid, zodat we verstandig investeren in de toekomst van Nederland. Veiligheid en defensie zijn cruciaal, maar mogen nooit ten koste gaan van de samenleving die we juist willen beschermen. Daarom gaat er geen euro minder naar het onderwijs en het sociale vangnet.

8.1. De overheid met oog voor mensen

We kunnen alle grote uitdagingen waar Nederland voor staat, alleen het hoofd bieden met een sterke, krachtige en betrouwbare overheid. Maar die overheid heeft in de afgelopen jaren te vaak het stuur uit handen gegeven. Te veel taken zijn uitbesteed aan consultants. Hierdoor hebben ambtenaren zelf minder kennis, en weet de overheid grote problemen niet op te lossen. Tegelijkertijd blijft de politiek onmogelijke beloftes doen, waardoor mensen teleurgesteld raken en het vertrouwen in het systeem verder daalt. D66 breekt hiermee. We bouwen een overheid die open en transparant is, met meer kennis en uitvoeringskracht, en minder verstikkende regels. We herstellen het vertrouwen van mensen in de overheid, door eerst vertrouwen te geven.

- We verminderen de externe inhuur van dure consultants. We halen **kennis en expertise weer in huis** bij de overheid.
- Waar mogelijk kiest de overheid voor **open source en open standaarden**, zodat publieke middelen leiden tot transparante, controleerbare en herbruikbare oplossingen.
- In plaats van eindeloos vergaderen over beleid, gaan we vaker **snel van start** en sturen we bij waar nodig. We laten ruimte voor medeoverheden en uitvoeringsorganisaties om zelf met oplossingen te komen, binnen de doelen en kaders die het Rijk daarvoor stelt.
- De grote problemen rondom wonen, klimaat en veiligheid overstijgen de muren van ministeries. Daar breken we dus doorheen. We benoemen **doorbraakministers**, met duidelijke doelen en een eigen begroting.
- D66 maakt **een einde aan verstikkende regeldruk**. Regels die goed werken en publieke waarden beschermen, houden we. Regels die hoge lasten met zich meebrengen en niet goed werken, schaffen we af. Bij het opstellen van nieuwe regels kijken we altijd naar welke regels we dan ook kunnen afschaffen. Bestaande regels versimpelen we. Dit betekent ook dat we niet meer steeds de mogelijke uitzonderingen op een regel vooraf opschrijven. Om te zorgen dat beleid zonder die uitzonderingen niet oneerlijk uitpakt, geven we uitvoeringsorganisaties zelf de mogelijkheid om waar nodig van de regels af te wijken.
- De Belastingdienst wordt geplaagd door organisatorische en IT-problemen. Daardoor komen hervormingen van het belastingstelsel nauwelijks van de grond. Gewenste aanpassingen kunnen niet doorgevoerd worden. Liever dan blijven doormodderen met de huidige, verouderde ICT, bouwt D66 daarom een nieuw, modern systeem naast het huidige systeem: een **Belastingdienst 2.0**. Als dat klaar is, vervangt dit het huidige systeem.
- Vertrouwen terugwinnen vraagt naast daadkracht ook menselijkheid. Daarom brengen we de menselijke maat terug bij de overheid. Mensen krijgen het recht om zich te vergissen.
- De overheid moet fysiek en digitaal toegankelijk zijn. Elke gemeente krijgt ten minste **één overheidsloket**, waar zoveel mogelijk organisaties bereikbaar zijn. Het recht op begrijpelijke taal leggen we vast in de wet.
- Het toeslagenschandaal laat zien hoe gevaarlijk etnisch profileren is. D66 maakt daar bij wet een einde aan: overheidsorganisaties mogen **geen etniciteit of nationaliteit** meer gebruiken om mensen in te delen in risicogroepen. Ook kenmerken zoals de wijk waarin iemand woont, de taalvaardigheid van mensen en hun mentale welzijn worden niet meer gebruikt bij risicoprofilering. De politie en de marechaussee mogen niet meer etnisch profileren.
- We werken verder aan **herstel voor de slachtoffers van de toeslagenaffaire**. Bij de

hersteloperatie voor het toeslagenschandaal krijgen ouders en hun kinderen sneller duidelijkheid over de bedragen waar zij recht op hebben. Dit geeft ze de rust om hun leven weer op te pakken. De leefwereld van de ouders en kinderen moet daarbij leidend zijn, niet de systeemwereld van de overheid.

- De huidige werkwijze met de Commissie Werkelijke Schade werkt niet goed. Het duurt te lang, en ouders en kinderen moeten te veel uitleggen en verdedigen dat zij grote (emotionele) schade hebben geleden. Daarom gaan we werken met **normbedragen** om benadeelde gezinnen te compenseren, met onder andere vaste vergoedingen voor vaker voorkomende schade (zoals scheidingen). Ook kan het werken met vaststellingsovereenkomsten helpen om ouders sneller duidelijkheid te geven. Natuurlijk onder begeleiding van de juiste rechtshulp.
- Groningers hebben koste wat het kost recht op een veilig huis. We blijven ons inzetten voor herstel van schade en herstel van vertrouwen. We blijven vol inzetten om huizen zo snel mogelijk te versterken. De afspraken in '**Nij Begun**' vormen het begin van het herkennen, herstellen en het creëren van een nieuw perspectief voor Groningen. De bewindspersoon voor Groningen gaat door om die afspraken na te komen. We leggen die afspraken ook vast in een Groningenwet.
- D66 pleit voor erkenning en bescherming van non-binaire en intersekse personen. **Onnodige barrières bij de registratie van geslacht** bij de overheid schaffen we af.
- Gemeenten hebben steeds meer taken van het Rijk gekregen zonder voldoende geld. Daarom verhogen we de bijdragen van het Rijk aan gemeenten. Daarnaast krijgen gemeenten meer mogelijkheden voor **lokale belastingen en heffingen**. Zo hebben ze meer zeggenschap over hun inkomsten en kunnen ze beter zelf keuzes maken én verantwoordelijk zijn aan inwoners. Dit hoeft niet te betekenen dat inwoners meer belasting gaan betalen: hogere lokale belastingen gaan samen met lagere inkomstenbelastingen.
- We schrappen **onnodige herindicatie** voor personen met een (levenslange) handicap en chronische ziekte.

8.2. Welvaart én welzijn als basis voor begroten

Goed begroten is belangrijk om verstandig met de overheidsuitgaven om te gaan. Maar hoe de overheid nu begrotingen opstelt, heeft een paar grote nadelen. Ten eerste weegt de overheid

de maatschappelijk kosten én baten van beleid vaak niet mee. Ten tweede weegt de overheid vaak niet mee wat de kosten zullen zijn, als de overheid nu niets doet. D66 verandert dit, door te begroten voor de brede welvaart. Hierin wegen ook de lange-termijn-effecten van beleid mee in de begroting. Zo wordt bijvoorbeeld het oplossen van een groot probleem als kansenongelijkheid een investering die waarde oplevert, in plaats van een kostenpost. Het voorkomen van klimaatschade maken we ook zichtbaar als vermeden kosten.

We staan in Nederland voor een grote budgettaire opgave. Als we niets doen, loopt de staatsschuld op. Onze kinderen en kleinkinderen moeten dat betalen. Daarnaast vraagt de NAVO ons om meer geld vrij te maken voor defensie. Voor onze veiligheid zetten we ons hier vol voor in. Om onze economie blijvend te laten bloeien moeten we dus keuzes maken. We beperken de stijging van de zorgkosten. We investeren in het klimaat, in het bouwen van huizen, in het onderwijs, en in het herstel van de natuur en daarmee het doorbreken van de stikstofimpasse. De plannen van D66 blijven binnen de door Europa gestelde begrotingsruimte, zodat Nederland verantwoord investeert in de toekomst.

8.3. Geen angst meer voor een foutje

Eerlijke belastingen zijn de basis voor een rechtvaardig land. Maar de manier waarop we nu onze belastingen organiseren, is nodeloos moeilijk en inefficiënt. Dit leidt tot onrechtvaardige uitkomsten. Mensen die recht hebben op ondersteuning, durven dat nu te vaak niet eens aan te vragen, uit angst voor de ingewikkelde procedures waar ze in terechtkomen. Daarnaast zijn belasting op werk en belasting op vermogen oneerlijk verdeeld. Vermogen wordt te veel beloond, terwijl juist werken meer zou moeten lonen.

- Als je werkt, heb je recht op een **fatsoenlijk salaris**. Daarom verlagen we het tarief in de eerste en tweede schijf van de inkomstenbelasting en verhogen we het minimumloon. De komende jaren is iedereen keihard nodig op de werkvloer. Daarom komt er een belastingkorting voor mensen die minstens vier dagen per week werken, wat een netto belastingvoordeel van minimaal €600 euro per jaar betekent.
- We verkleinen de fiscale verschillen tussen **werknemers en ondernemers**, en behandelen verschillende vormen van arbeid gelijk.
- Financiële zekerheid mag geen erfelijke luxe zijn, maar is een algemeen recht. Daarom maken we de **erf- en schenkbelasting** moderner en progressiever. We belasten grote vermogens meer, onder meer met een miljonairsbelasting.

- D66 wil **oneerlijke belastingvoordelen** verminderen. Daarom evalueren we fiscale regelingen die niet doen wat of voor wie ze zijn bedoeld goed. We passen ze aan of schaffen ze eventueel af. De landbouwvrijstelling en de bedrijfsopvolgingsregeling zijn hier voorbeelden van. Met fiscale voordelen stimuleren we innovatief en duurzaam ondernemen.
- We **verkleinen de verschillen in fiscale voordelen** tussen huurders en mensen met een koopwoning. Dit doen we onder andere via de afbouw van de hypotheekrenteaftrek, verlaging van het btw-tarief op nieuwbouw en aanscherping van het eigenwoningforfait voor de duurste huizen. We ontzien mensen die net een hypotheek hebben afgesloten. We steken de opbrengsten helemaal in lagere inkomstenbelasting voor iedereen. Zo heeft iedereen belastingvoordeel en remmen we de stijging van de huizenprijzen af.
- D66 geeft meer financiële ondersteuning bij tegenslag of structureel onvoldoende inkomen. Mensen kunnen beter ondersteuning vinden in een systeem dat ze beter begrijpen. Daarom gaat het toeslagenstelsel drastisch op de schop en komt er een **individueel basisbedrag** voor terug. Door de verhoging van het minimumloon en van de bijstand die daaraan gekoppeld is, zullen minder mensen afhankelijk zijn van toeslagen. Zo komt de basis weer op orde.
- We maken kinderopvang op **korte termijn bijna gratis en in de toekomst helemaal gratis**. Het kindgebonden budget en de kinderbijslag voegen we samen. Zo gaan we van drie ingewikkelde regelingen naar één duidelijke bijdrage voor ouder en kind. Ook de **zorgtoeslag schaffen we af**. Het individuele basisbedrag zorgt ervoor dat het inkomen van mensen op peil blijft. Zo ontstaat eindelijk een systeem dat meer bestaanszekerheid biedt.
- We **verlagen de elektriciteitsrekening** van huishoudens. Zo houden mensen meer geld over en worden ze aangemoedigd minder gas te gebruiken.

Meer weten?

Op pagina 119 van het *Uitvoeringsprogramma* lees je hoe we deze plannen over **overheid** waarmaken.

Verantwoording

Aan dit verkiezingsprogramma werkten mee (op persoonlijke titel):

De Verkiezingsprogramma commissie

Annelien Bredenoord (voorzitter)
Fleur Gräper-van Koolwijk (voorzitter)
Yousef Assad
Coen Brummer
Frouke van Dam
Sandra Philippen
Marietje Schaake
André Schaminée
Joost Sneller

De Permanente programmacommissie

Fleur Gräper-van Koolwijk (voorzitter)
Sabeth de Boer
Robin van Bortel
Nienke Cornelissen
Michelle Jagtenberg
Petra Stienen
Yared Stifanos
Margreet de Vries

Secretariaat: Martijn Visser, Lot Schuijjer en Alexander van Pallandt

Ontwerp: Anne Schaarschmidt

Dit programma is tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het Landelijk Bestuur. Bij het opstellen van dit programma hebben we in de eerste plaats gebruikgemaakt van de input van onze leden, thema afdelingen en verschillende specialisten in onze partij. We zijn hun heel dankbaar voor alle inspiratie. Zonder de input die zij ons op deze bijzonder korte termijn toestuurd, hadden wij ons werk niet kunnen doen. Daarnaast waren er vele organisaties en instellingen die ons van input hebben voorzien. De vele brieven en e-mails die bij ons zijn binnengekomen, leverden inzichten op die ons geholpen hebben om keuzes te maken.

Bij de voorbereidingen van dit verkiezingsprogramma hebben we gebruikgemaakt van AI-toepassingen voor redactionele suggesties en om snel inzicht te krijgen in de belangrijkste punten uit de vele honderden reacties van leden van D66 die we ontvingen. Dit hebben we geanonimiseerd gedaan, waarbij de data niet zijn gedeeld om modellen te trainen.

Tenslotte willen we alle mensen van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, de Jonge Democraten, de medewerkers en leden van de D66 fracties in de Eerste en Tweede Kamer en het Europees Parlement, de meelezers en de leden van de redactie heel hartelijk danken. Voor hun werk in het voortraject met het delen van hun kennis, voor het kritisch meelezen op de verschillende concepten en voor de scherpte bij de verschillende redactieslagen. Zonder hen had dit programma er niet gelegen.

*Dit is ons verkiezingsprogramma: de idealen en de keuzes die ons richting geven.
We laten zien wat we zien, wat we willen en wat dat concreet betekent.*

Bij dit programma hoort ook een bijlage; het uitvoeringsprogramma. Daarin maken we duidelijk wat we gaan doen om die toekomst dichterbij te brengen. Want vooruitgang vraagt niet alleen visie, maar ook daadkracht.